

Ponyvára vetett tudomány: Mi volt *inkurrens* könyv 1869-ben?

A Zweybrück és Plan vásári könyvkereskedés leltára (1869. évi csődjük alapján)*

A következőkben a címben már említett könyvkereskedők vagyonleltárát vizsgáljuk meg. Nem tudjuk közölni a több mint 1600 tételből (és tételenként sokszor meghatározhatatlan számú könyvről szóló) listát. Ha azonban valamely olvasónknak a jegyzék még ezen írás előtt kezébe kerülne, valószínű, hogy kis tanulmányunk már nem kapna esélyt nála. A történész feladata azonban a leletek szóra bírása. A kérdés tehát az lesz, vajon tudhatunk-e meg bármi újat egy gyakorlatilag ismeretlen kereskedőpáros vagyonkájának elnagyolt jegyzékéből. A kérdés költői. Ha nem remélnénk valami újat, neki sem fogtunk volna a dolgozat elkészítésének. Hogy azonban magáig a leltárig is eljussunk, már kezdettől hatalmas kerülőket kell tennünk.

Mielőtt belekezdenénk, tisztázni kell a címben szereplő inkurrencia fogalmát. Mondhatnók, inkurrens az, ami nem keresett, nem eladható. Azért nem ezeket a szavakat használtuk, mert azt szerettük volna érzékeltetni, hogy itt nem valami időleges fogyasztói érdektelenségről van szó, hanem arról, hogy bizonyos könyvek és sajtótermékek egyszerűen kiiktatódtak fajtájuk egyedei közül, lényegében visszaváltoztak azzá, ahonnan vétettek, papírrá, s könnyen lehet, hogy csomagoló-, illetve tüzelőanyagként, esetleg papírpépként végezték az emberi civilizáció keretében befutott pályájukat.

A tanulmány előbb áttekinti azt a globális környezetet, amelyben könyvkereskedőink vagyonbukása bekövetkezett. Ezek után röviden ismerteti, mik a legalapvetőbb dolgok, amelyeket egyrészt a kiegyezés ideje körüli könyvkereskedelemről, másrészt a csődeljárásról tudni kell. Ezek után bemutatjuk címszereplőinket és egy háttérfigurát, aki – meglátásunk szerint – értelmet ad a történetnek. Végül eljutunk a könyvjegyzék elemzéséhez és értelmezéséhez, hogy azután az összefoglalásban levonjuk az általános tanulságokat.

A környezet változásáról

Az 1869. év a hazánkban kis válságnak nevezett üzleti és pénzügyi zavarok éve volt. Az év őszén (szeptember 24.) tőzsdepánik tört ki az Egyesült Államokban. Ennek közvetlen oka egy tőzsdei szélhámosság volt, a szédelés mögött pedig az államokbeli polgárháború közéleti

* A tanulmány *A magyar irodalom politikai gazdaságtana* Lendület-kutatócsoport (34080 LP 2019-10/2019) támogatásával készült. Szerzők köszönik kollégáik (Császtvay Tünde, Herner János, Hites Sándor, Madarász Aladár, Orbán László, Rózsafalvi Zsuzsanna, Szabó Levente és Szász György) megjegyzéseit. Egyik részét ezeknek máris hasznosítani tudtuk, másik részük megválaszolása további kutatásokat igényel. Egy biztos: az esetleges tévedésekért csak a szerzők felelnek. Elérhetőségük: halmoskaroly@aim.com; sebokrichard004@gmail.com. A szerzők egyike ezt az írást fiának, Máténak ajánlja, aki gyermekkori könyvtárát a veresegyházi piac vásári kereskedőjének szorgos kuncaftjaként építette föl.

következményei húzódtak meg. A polgárháború egyik győztes hadvezére nem volt hasonlóan sikeres államelnökként, és hagyta, hogy a környezete visszaéljen presztízsével. Volt azonban mélyebben fekvő kiváló tényező is. Ezt már az is sejteti, hogy 1869-ben, még az amerikai krach előtt Bécsben is kitört egy válság.¹ A bécsi tőzsdeválságot is szédelgés, vagy inkább az általában szédelgésnek beállított alapítási („gründolási”) láz előzte meg.

A közvélekedés – mint gazdasági kérdésekben máskor is – hajlamos a többségiként észlelt nézetek mentén kialakulni. Ez nem egyszer a pillanatnyi jelen időtlen kivetítése, valami egyetemesnek vélt lelki magyarázat. Azonban, ha kicsit a dolgok mögé nézünk, kiderül, hogy a szédelgés nem szédülés, hanem inkább szédítés volt.

Az Osztrák Nemzeti Bank szabadalmának megújításakor (1863) megkíséreltek bankszerű viszonyokat teremteni, a Bankot megszabadítani legnagyobb adósától, az államtól, ugyanakkor a Bank kínálta fizetőeszközök, a bankjegyek forgalmi értékét összhangba hozni névértékükkel. Ennek alapvetően pénzsűkítést kellett volna jelentenie. A ma közkeletűleg megszorításnak nevezett terv esetleg még meg is valósulhatott volna, ha a nemzetközi helyzet – a filmkomédiából vett fordulattal – nem kezd el fokozódni.²

Az 1850-es és 60-as évek az európai erőviszonyok komoly átrendeződését hozták. 1866-ban az inkább német néven ismert Königrätznél eldőlt a német egység mikéntje. E világtörténelmi jelentőségű kérdésnek csak apró velejárója volt, hogy a Habsburg Birodalom a háború költségeinek fedezése céljából megnövelte az államjegyek mennyiségét – amiként azt ma mondanák: a bankópréshez nyúlt. A fizetőeszközök volumenének (a pénzmennyiségnek) a megnövekedése egy ideig azt az illúziót keltheti a pénz használóinak körében, hogy több pénzük van. Szélfúttá pénz (windfall money), mondja erre a szakirodalom, s ez a látszólagos véletlen elég is lehet egy befektetési láz megindulásához. Bizakodásra pedig volt ok bőven.

Az egyik ok a termelékenység általános bővülése. A gőz erejével hajtott gépek adott esetben napok alatt tudtak elvégezni annyi munkát, amennyi korábban egy évet igényelt volna. Tegyük hozzá, nem csak a termelékenység növekedett. Az infrastruktúra hálózatosítása is megkezdődött – például Magyarországon 1869 kezdett kicsírázni az államvasúti rendszer.

A gond az értékesítéssel volt. 1869-ben Németországban, Angliában, Franciaországban már egy ideje az üzleti élet nyomott volt. Miként egy korabeli elemző megírta,³ nem a kereslet tűnt el, hanem túl sok kereskedelmi szerződés és egyéb iparpártoló intézkedés született, mind a termelést támogatandó, miközben az Egyesült Államok és Oroszország nem nyitották meg piacaikat az európai termelők előtt. Szerződésekkel lehet ugyan vámokat csökkenteni vagy eltörölni, és ezáltal a szállítási költségeket valamelyest csökkenteni,⁴ de ezen a téren az emberi engedmények nem képesek versenyezni a természet átalakításával és az ahhoz fűződő várakozásokkal. Bár a Szezei-csatorna csak nem sokkal az észak-amerikai tőzsdepánik

¹ „Augusztus végén mindkét oldalról bekövetkezett a csapás. A bécsi tőzsdén az értékpapírok ára lezuhant és ennek hatása alatt a pesti tőzsdén is morzsolódtak az árfolyamok, előbb lassan, majd gyorsabban.” Juhász 1939, 55.

² Vö. Juhász 1939, 35. A film: Bacsó Péter: A tanú <1969>.

³ <Danckelmann> 1870, 256.

⁴ A vámok közgazdaságilag nézve úgy működnek, mintha a szállítási távolságok meghosszabbításai volnának.

kitörése után nyílt meg, a költségek csökkenését illető várakozások szempontjából többet jelentett, mint akárhány kereskedelmi szerződés.

Az eddigi áttekintés tehát kaotikus képet nyújt és főként nyoma sincsen annak, mi köze volna ennek Zweybrück és Plan (a továbbiakban: Z&P) antikváriusok inkább kultúr-, mint gazdaságtörténeti jelentőségű csődjéhez. Immáron másfél évszázad távolából csak elmélkedhetünk, mi okozta a hazai válságot, hiszen távol voltunk a világtengerektől és egyre távolabb az 1848–1849. évi polgárháborútól. Miként azonban a Szezi-csatorna iménti említése már sejteni engedi, ebben az időben már nem volt olyan, hogy „elég távol”.

A hazai fejlemények hátterét (az akkor már és még) Kőrösi József,⁵ kiváló budapesti magyar statisztikus szinte az eseményekkel egyidőben leírta:

„Nem lehet mondani, hogy a jelenleg uralgó pénzzükség minden előleges bejelentés nélkül köszönt volna be hozzánk. Az őszi időszak nálunk rendesen karöltve jár a pénzpiac szűkülésével. Ilyenkor elevenül a gabonaüzlet, mely milliókat von el a tőzsdéről; a bérletek óriás összegének lefizetése ezen időtájtban történik, míg a kereskedők készülnek a téli idő fokozódott szükségleteire magukat kellőleg ellátni. A kamatozás mellett kiadott tőkék ezek folytán visszaköveteltetnek. Rendes körülmények közt ezen áramlat, bár befolyását mindig érezni, mégis jelentékenyebb következmények nélkül múlik el.

De mi nem élünk rendes körülmények közt és így a mulékony pénzzükség kinőtte magát legkomolyabb pénzhiánnyá. Még pedig két okból. Először is bekövetkeztek a fent említett tőkevisszakövetelések. Mászor e tőkék leginkább az escompte üzletben voltak elhelyezve, mely időszakos és mindennapi befolyásai által a kívánt tőkék visszafizetését lehetővé teszi. Ez idén azonban, és már tavaly is, már nem a leszámítolási, hanem a lombard üzletbe voltak fektetve a kölcsönnyert összegek, melyből nagyobb tételeket a piac megrázkódtatása nélkül visszavonni nem lehet.

A közönségnek pedig kellett pénz; ha volt betéte, azt visszavonni készült, ha nem volt, közvetlen vette igénybe a bankhitelt, váltójának benyújtása által.”⁶

⁵ Később: 1869-ig Hajduska, 1875-től Kőrösy.

⁶ Forrás: Kőrösi J. Pénzkrízis és bankkalamitások. Pesti Napló 20:216, 1869.(09.21). 1. | 20:217, 1869.(09.22). 1. | 20:219, 1869.(09.24). 1. | 20:221, 1869.(09.26). 1-2.

https://adt.arcanum.com/hu/view/PestiNaplo_1869_09/?pg=82 . Itt és a továbbiakban a hangzók hosszúsága – hacsak nem informatív – a mai helyesíráshoz igazítottatott. A váltó egy jogilag kötelezvényt megtestesítő értékpapír.

A váltó a reformkortól kezdve [Az 1840:XV. (1895)] egy jogilag szabályozott formájú s ezért nagyon forgalomképes, fizetési kötelezettséget előíró magánokirat, s ekként értékpapír. Alapformája az ún. idegen váltó, amelyben a váltólevél *kibocsátója* felszólít egy tőle jogilag független másik személyt (a levél *elfogadóját*), hogy vállaljon kötelezettséget egy harmadik féllel (a *rendelvényessel*) szemben egy adott érték adott napon és helyen való megfizetésére. A szereplők elvileg lehetnek páronként azonosak, de szabályozásilag jelentősége csak annak az esetnek van, amikor a kibocsátó és az elfogadó jogilag ugyanaz. Ebben az esetben ugyanis a váltónak csak a kibocsátó esetleges jó híre a fedezete. Nem véletlen, hogy a németben az egyik kifejezés erre a formára a „száraz váltó”.

Az idézetben említett escompte-álás, magyarul leszámítolás a következőt jelentette: a váltó forgalmában részt vevő felek a váltót úgy adták egymásnak tovább, hogy előbb fölmérték, mennyi pénzt szabad a váltólevélért adni, hogy annak beváltásakor (ami egy megadott nap volt) a váltón feltüntetett érték megszerzése a váltó tartásának díját (beleértve annak kockázatát is) is tartalmazza. A pénzintézetek a leszámítolást (a legnagyobbak pedig a kisebbek által leszámított váltók visszaleszámítolását) meghirdetett díj fejében üzték. A később még említésre kerülő Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület (PHET) a törvényes kamatot szedte (I. Fenyvessy 1939, 88) – ez a korban hat százalék volt. A PHET-nél az 1869. évben több, mint nyolcvanmillió forintnyi váltót

Kicsit kibontva a statisztikus által nagyon tömören mondottakat: a magyarországi hiteléletnek alapgondja volt, hogy az ország csak drágán tudott saját magának hitelezni – szinte mindenkinek egy időben volt szüksége likviditásra. Összességében tekintve, szinte mindenütt és ugyanakkor nőtt meg a fizetőeszközök iránti kereslet, ami egyben a pénz árát (a kamatot) is fölverte. Akinek volt, az nagyobb díj ellenében tudta fizetőeszközeit kölcsönadni. Mivel azonban ez évről évre visszatérő gond volt, számítottak rá és eszköz is volt elsimítására: a váltó. A váltólevelek segítségével az egyesek szintjén valamennyire tervezhetővé lehetett tenni a fizetéseket és csökkenteni lehetett a készpénz iránti igényt. Másként fogalmazva, az adóslevelek adásvételére épülő, jogilag körülbástyázott rendszer elvileg képes volt éppen annyi pénzt teremteni, amennyire szükség volt.⁷

Kőrösi nem említi, hogy ennek a régi, végső soron az évszakok változásához igazodó hiteléletnek volt egy másik vonása is. Nem volt könnyű megfelelő tartós kölcsönvevőt találni. A pénztulajdonosok egy tekintélyes részének egyáltalán nem az volt a célja, hogy kihelyezett tőkéjét meghatározott időn belül viszontlássa. Fontosabb volt ennél a tartós, rendszeres, járadékszerű kamatjövedelem.

Mindezzel szemben Kőrösi szerint 1868-tól növekedni kezdett az alapvetően rövid távú igényeket kiszolgáló, kiszámíthatatlanabb, ingó zálogon alapuló (ún. lombard-)hitelek részaránya. Az ingó zálog nem is annyira valamiféle tárgyi ingóság lehetett, hanem leginkább értékpapír. Ezek forgalma során nem voltak olyan kezességi kötelezettségek, mint a váltók esetében. Az értékpapíroknak szó szerint hitelük volt. A pénzt a papír becsült hitelére (jövőbeli árára spekulálva) adták egymásnak a szereplők. Ha valami körülmény az idő folyásával változott, az azt is jelenthette, hogy a papírt immáron nem értékelték annyira, mint korábban. Ezért írhatta Kőrösi, hogy a lombardkölcsönön alapuló tőkeátcsoportosítások nagyobb bizonytalanságot jelentettek, mint a váltóüzleten alapulók.

Már csak azt kell végiggondolni, vajon miért következett be a Kőrösi által említett változás. A gazdasági folyamatokra azt szokás mondani, hogy racionálisak. Ez igaz abban a tekintetben, hogy gazdálkodásuk során a szereplők törekszenek az előrelátásra – tevékenységük során a jelen és a bizonytalan jövő között a várakozások teremtenek kapcsolatot.⁸ A nem *vis maior* jellegű változásokat általában várakozások előzik meg. A már említett, 1869-ben végre megvalósult világgraszoló infrastrukturális fejlesztések jelentős befolyással voltak a termékáramok költségviszonyaira (csak egy példa: a transzibériai vasút megépítéséig a cári birodalom csendes-óceán-parti városaiból egyszerűbb volt az Egyesült Államokon át Szentpétervárra jutni, mint Ázsián keresztül) s ezekkel a változásokkal már a beruházások hírének terjedésével is elkezdtek számolni.

számítottak le és nyújtottak be kifizetésre, úgy, hogy a pénzügyi intézet váltótárcájában a mérlegkészítés napján kb. hárommillió forint értékű már leszámított váltó várt beváltásra (Fenyvessy 1939, XXIV., ill. XXX. melléklet).

⁷ Ennek egyik feltétele az, hogy a váltót csak egy meghatározott napon (sem előbb, sem később – pontosabban később a következő év ugyanazon napján) lehetett fizetésre bemutatni. A másik föltétele a váltójogi szabályozásnak az az elve, hogy a váltó adás-vétele esetén bárki, aki (bizonyos kivételektől eltekintve) egy váltót továbbadott (forgatott, a váltólevél materiális formájára utaló kifejezéssel: hátíratolt, endorzált), az készfizető kezességet vállalt a váltón megjelölt értékért.

⁸ Farkas 2016, 1177. Más kérdés, hogy a racionálisnak vélt cselekedetek, nem szándékolt következményeik miatt, visszatekintve irracionálissá válhatnak.

A megszokottnál nagyobb várható hasznót kínáló befektetések egyik forrása a korábbi befektetések felszámolása volt. Ez egy láncolatszerű folyamatot jelentett. A lánc végén az utolsó kisember már aligha tudta, miért kérték tőle vissza azt a tőkét, amiért eladdig megbízhatóan fizette a kamatot. Ugyanakkor a pénzkereskedelem szakemberei készültek a tőke átcsoportosítására. 1869-ben például nagy reményekkel és alaptőkével alapították meg az Anglo-, illetve a Franco-Magyar Bankot. A banki működéshez azonban kihelyezési lehetőségek is kellettek volna, ezekben viszont – legalábbis helyben – hiány volt. Ezek a bankok az 1873. évi válságot követően elbuktak.

Összegezve: a technológiai és infrastrukturális fejlődés során a régi hitelélet merült alá.⁹ S itt jutunk el két furcsa figuránkig, akik után egy igen hosszú könyvlista maradt ránk, holott szinte semmijük nem volt. Még itt sem tudunk azonban rögvést a tárgyra térni. Előkészítésként pár szót kell szólni a könyvkereskedelemről és a csőd intézményéről.

A könyvkereskedelemről

Vidényi (Vitkovics Mihály) mostanság kétszáz éves írása¹⁰ jó kiindulópont. A magyar nyelvű művek lehetséges olvasóközönségét a rendekben (nemesek, polgárok egyháziak) látja (ez durván a népesség hat százaléka – HK–SR). A könyvolvasók számát kevesebbre tartja, de a szöveg úgy érthető, hogy a könyvenkénti ötszáz olvasót elérhetőnek véli, s – mint mondja – evvel a szerzőknek is be kell érniük.

A könyvek terjesztését illetően azt állítja, hogy az amúgy idegen kereskedők már csak azért is idegen kiadású könyveket kívánnak a magyar közönség kezébe adni, mert azon nagyobb a haszonkulcs (üzleti tolvajnyelven: a marzs). További gond, hogy a kereskedők a saját kiadású, vagy saját tőkéjük terhére megvett könyvek eladásában érdekeltek, a bizományi értékesítés háttérbe szorul.

Nehezíti a helyzetet a vásárló közönség térbeli elhelyezkedése, a magyar nyelven olvasni kívánók nem a nagyvárosokban, hanem „mezővárosokban, de leginkább a falukban” lakik. A hivatásos könyvárusok száma csekély (16), elhelyezkedésük erősen központosult. A könyvkötők ugyan több százan vannak, de

„többnyire ajtatos, iskolai könyvekkel és Calendariumokkal tudnak bajlódni”

Az előfizetést lényegében bizalmi kérdésnek tartja. Mint írja: „Árendásra, Kereskedőre, Zsidóra bízni bajos”.¹¹ Mindezt Vitkovics Mihály a napóleoni háborúkat követő időszakra mondja ki.

⁹ A jelenség leírására (és annak hangsúlyozására, hogy – szemben a későbbi állításokkal – régen is volt hitel, csak másként) l. Iványi-Grünwald 1927, ill. Iványi 1930. A változásoknak a vállalkozók szociális összetételét érintő következményeire l. Ungár 1942.

¹⁰ Vidényi 1821.

¹¹ A szövegközi idézetek: Vidényi 1821, 39-40. Írása további részében Vitkovics többek között – kimondatlanul és nehezen fölismerhetően – könyvbeszerzési szövetkezetek létrehozására tesz javaslatot.

A helyzetkép előzménye az volt, hogy a könyvkötők már korábban is fontos szerepet játszottak a könyvkereskedelemben, sőt kitüntetetten a vásári könyvkereskedelemben. A nyomdák akkoriban még nem foglalkoztak kötészettel. A könyvkötészet, mint megannyi más tevékenység, volumenérzékeny. Az iménti idézetben vázolt megtelepülési szerkezetben a könyvkötés egyik lehetősége a vándortevékenység volt,¹² a másik az összpontosított vásári megjelenés. Amit az utóbbi elveszít a magasabb rezsiköltségen (pl. eladóhely bérleti díja), azt megnyerheti a tevékenység nagyobb volumenén. Kerényi Ferenc kifejezetten a sokadalmak irodalomszervező erejének szentelt fejezetet, melyben a könyvkiadásnak a pesti vásárok idejéhez való alkalmazkodására hoz példákat.¹³ Ami a kereskedés tárgyát illeti, a 18. század közepén még

„elsősorban imádságos könyveket és egyéb ájtatos munkákat árusítottak, ami a vásári nép között könnyebben elkelt. A könyvkereskedelem másik fontos tárgya, a tankönyvek, ritkábban képezheték vásári forgalom tárgyát.”¹⁴

Van tudósításunk arról is, vajon mit tekintettek az antikváriusi kereskedelem tárgyának a kereskedőtársak bukása idején. A csőd intézményéről ugyan a következő fejezetben lesz csak szó, de elkerülhetetlen, hogy már most ne hasznosítsuk Zweybrück és Plan-féle csőd perügyelőjének¹⁵ meglátásait, ugyanis jobb híján ezekkel a nézetekkel közelíthetjük meg a kor művelt közvélekedését a könyvkereskedelemről. A Zweybrück Fülöp által benyújtott, a bukásuk okait indokoló iratra válaszként a perügyelő, Tholt Titus úgy vélte, az a tény, hogy a bukás előtti időkben Pesten és Bécsben megszorodtak az antikváriusok, pontosan azt jelenti, hogy sokan láttak nyereséget ebben a tevékenységben. Az ügyvéd elmondta azt is, hogy

„köztudomás szerint boltjukban 2.szer – 3.szor magasabb áron adják el a régi könyveket, mint a hogy azokat ők vették”,¹⁶

illetve, hogy

„az antiquarius könyvkereskedésnek főczikkét, nem a pillanatnyi értékű divatnak alávetett könyvek, hanem mindig a maradandóbb becsűknek bizonyult szaktudományi művek, és érdekes olvasmányok képezik.”¹⁷

Pogány György tankönyve szerint az 1850–1860-as években már hanyatlóban lett volna a vásári könyvárusítás és már inkább csak ponyvairodalmat, jós- és álmoskönyveket forgalmaztak volna, ám erre csak karikírozott példát említ (egy csizmadia árul a ládájába a lábbelik közé helykitöltőnek betett könyveket).¹⁸ Az üzletek lebonyolítását illetően:

¹² Vö. Kner 1906.

¹³ Orosz 2003.

¹⁴ Gárdonyi 1930, 7.

¹⁵ A perügyelőnek az akkori ügyrendben a per szabályosságának szemmel tartása volt a feladata. Funkciója a mai világban talán a települési önkormányzatok jegyzőjének szerepéhez hasonlítható.

¹⁶ Tholt Titus perügyelő észrevételei a bukottak által 19423 / 1869 sz-on beadott bukás-okok tárgyában (73639, 1869. 12. 16.). 1. oldal. In: Zweybrück és Plan 1869.

Itt és a továbbiakban a levéltári iratokra úgy fogok hivatkozni, mintha azok publikált források lennének (bízva abban, hogy ez előbb-utóbb így is lesz). Előbb az irat címe – ha utólagos a címadás, akkor '<' és '>' jelek között. A cím után zárójelben az iratot egyértelműen azonosító iktatószám (ha van), illetve keltezés. Ezek után következik az iratanyag (a per) hivatkozása, melynek feloldása az irodalomjegyzékben található.

¹⁷ Tholt Titus perügyelő észrevételei a bukottak által 19423 / 1869 sz-on beadott bukás-okok tárgyában (73639, 1869. 12. 16.). 2. oldal. In: Zweybrück és Plan 1869.

¹⁸ Pogány 2004, 66.

„a pesti könyvkereskedők számára a pesti vásárok nagy jelentőséggel bírtak, mert a vásárosok révén alkalmuk nyílt vidékre küldeni a megrendelt könyveket s ugyanazok a vásárosok hozták fel az elszállított könyvekért járó pénzt.”¹⁹

Bár a különböző szerzők túlzott szabályozásra panaszkodnak, a piaci viszonyok valószínűleg nem voltak megfelelően szabályozottak, legalábbis erre utal a szakmán belüli érdekütközés.

Gárdonyi Albert előbb a házaló kereskedők zsidó mivoltát jelölte meg a baj okaként:

„a zsidó házalókereskedők [...] különösen vásárok alkalmával nagy károkat okoznak a könyvkereskedőknek”²⁰

Másutt kiderül azonban, hogy szabályozási tekintetben nem ez volt a baj, hanem az, hogy a kultúrpolitikai ellenőrző rendszert képtelenség volt tökéletesen üzemeltetni:

„Jelenleg a zsidók és házalók foglalkoznak régi könyvek árusításával, ami alkalmat ad a tiltott könyvek forgalombahozatalára, míg a nyilvános üzlet könyvállománya mindenkor könnyen ellenőrizhető”

– hivatkozik a szerző egy antikvár üzletet nyitni kívánó kereskedő kérvényére.²¹

Kicsit általánosítva az olvasottakat, úgy látszik, az amúgy a céhrendszert, idegen kereskedőket és más szokásos hátráltató tényezőket felsorakoztató leírásokból²²

kihámozható, hogy a könyvkereskedelem helyzete hasonlított a textilkereskedelméhez.

Mindkettő kis léptékben homogén, nagyban inhomogén termék.²³ Emiatt a termelésük hajlamos a területi összpontosulásra, ami viszont komoly terjesztési hálózat kiépítését és fenntartását követeli meg. Egy-egy régió ellátásának is megvan a maga kifizetődési küszöbe. Ez nem csak a szállítási ráfordításokon múlhat (hiszen azok ebben a korban csökkentek), hanem az egyéb nyilvántartási, kezelési, mai szóval igazgatási (menedzsment) költségeken is.

A csődökről

A csőd egy kollektív végrehajtási eljárás. Akkor lép tehát életbe, ha valaki fizetéseképtelenné válik és egynél több hitelezője van. A csődeljárás elvileg az adós védelme a hitelezők ellen, a hitelezők védelme az adós esetleges praktikái ellen s nem utolsósorban az egyes hitelezők védelme hitelezőtársaikkal szemben. Az 1869-ben érvényes csődjogot még a rendiség idején, 1840-ben alkották meg. Nem meglepő, hogy nehézkes volt; annak ellenére is, hogy a szigorúan vett neoabszolutizmus végén (1861) a magyar törvények állományába bevették az Osztrák Polgári Törvénykönyv 1850-től kezdődően alkalmazott szabályainak egy részét. A történészek nagy szerencséjére az avítas jogintézmény sok iratot termelt.

Az intézmény fejlődéstörténetétől eltekintve, számunkra az a lényeges, hogy attól a pillanattól, amikor a fizetéseképtelenség jogilag napvilágra kerül (ti. kihirdetik), a bukott

¹⁹ Gárdonyi 1930, 35.

²⁰ Gárdonyi 1930, 64.

²¹ Gárdonyi 1930, 43.

²² Gárdonyi 1930, Fülöp 1984.

²³ Egy vég textilben az egyik rőfnyi ugyanolyan mint a másik, de az a vég szövet már nehezen helyettesíthető egy másikkal. Egy nyomtatott mű valamely kiadásának egyik példányát kölcsönadva elfogadhatjuk helyette ama kiadás egy másik példányát, de akár már az egyes kiadások között is lehetnek eltérések, arról nem is beszélve, hogy aki egy Rejtő Jenő regényt adott kölcsön, nem biztos, hogy az Ulysses-t várja vissza.

személy cselekvési jogát korlátozzák és hatóságilag felméri vagyoni állapotát. Az eljárás során elvárták az adóstól a teljes együttműködést: önként fel kellett tárnia teljes vagyonát és esküt kellett tennie annak hiteléért. A vagyon értékelése már hivatásos értékbecslők feladata volt: a csődbíróság embere zár alá vette a vagyont, majd az egészet fölleltározta és megállapították becsértékét, tehát azt az árat, amennyit a vagyon értékesítése után a hitelezők kártalanítására (az amúgy súlyos eljárási költségek levonása után) fordítani lehet. S tették mindezt írásbeli pervittel: a felek megjelentek az úgynevezett pertárban, és írásos üzenetek hátrahagyásával cseréltek eszmét a vitatott kérdésekről.

A történészek jobbra nem maga az intézmény iránt érdeklődtek. Inkább az annak működése során keletkezett, az anyagi kultúrát megvilágító dokumentumok keltették föl figyelmüket, hiszen azok részletes tájékoztatást – ahogy mondani szokták: „adatokat”²⁴ – kínáltak a vagyonbukottak életéről és helyzetéről. Ezekről jelen írás egyik szerzője egy másik kollégájával másutt már írt. A publikáció könnyen elérhető, összefoglalását mellőzzük.²⁵ A leglényegesebb, hogy a pillanatfelvételek – szemben az árvaszéki, örökösödési iratokkal – aktív korban lévő állapotát mutatja, viszont egy szélsőséges helyzetben, a fizetéseképtelenség állapotában.

Az iratáradat még olyan esetekben is jellemző volt, amikor alig volt esély a hitelezői vagyon megmentésére. Egy ilyen eset volt a Zweybrück Fülöp (autográf: Ph<ilipp> Zweybrück) és Plan Mór (Moriz Plan) párosé,²⁶ akik könyvkereskedők voltak az 1860-as évek Pestjén, anélkül, hogy üzlethelyiségük, társasági szerződésük, bejegyzett cégük lett volna.

A nyilvános főszereplők

Az 1869. március 5-én fizetéseképtelenségre jutott Zweybrück Fülöp és Plan Mór esetében az üzleti és lakásleltárak nem sokat árulnak el.²⁷ A két könyvkereskedő szerény körülmények között lakott a maga-maga bérleményében. Plan Mór ugyan jó helyen, az újonnan épülő

²⁴ Az *adatok* szó azért szerepel idézőjelben, mert az adatok értelmezése nem oldható meg a perfolymat részletes ismerete nélkül. Hogy mit mutatnak meg a lakás- és üzleti leltárak, az végső soron csak az eljárási rend tanulmányozása után fogalmazható meg. Az *adatok* kifejezés a történeti munkák esetében azonban általában véve is értelmezést igényel. Széleskörű az elképzelés, miszerint az adatok számszerű és ezáltal objektív tények. Ez a felfogás megszorításokkal fogadható el.

Az adatok nem tények, hanem tények részei. A tények jelenségek megfogalmazásai. Az adatok egy sematikus megfogalmazást, egy ténymintát (a matematikában: nyitott mondat) ténnyé változtató elemek. Az ismert viccben a „Mennyi? Harminc!” egészen addig kelti azt a képzetet, hogy a válasz adat, amíg nem jön a kérdés: „Mi harminc?”. Ami az objektivitást illeti, az semmiképpen nem értelmezhető úgy, mintha a múlt egésze valóságként volna rögzíthető. A múlt egy átfogó kép, ami a jelen megértése érdekében ismét és ismét újraalakul. Az objektivitás inkább úgy értelmezhető, hogy a ténylegesen adatokat tartalmazó szeriális források esetében a szokásosnál könnyebb a tények tipizálása, ezáltal az olvasatok összevetése.

²⁵ Halmos – Klement 2013.

²⁶ A továbbiakban, kivéve a forrásszövegeket, a magyar alakot használom. Ez nem az érintettek nyelvi-kulturális önazonosságára, hanem jelen szöveg egységességére vonatkozó állásfoglalás.

²⁷ Csődleltár (27836, 1869. 03. 05.–1869. 03. 21.). In: Zweybrück és Plan 1869.

Lipótváros legbelső részén, de egy kisebb falunyi ember lakta bérházban, a Wurm-udvarban,²⁸ egy harmadik emeleti, tehát elegánsnak már nem mondható lakásban élt. A háztulajdonos szerint Plán Mór tartozik

„Dorottya utcai Wurmudvar című házamban bírt szállás fejében 868. évi szentmihálytól²⁹ egész f. év május haváig”³⁰ „100 ft bérhátrálék”, ill. „májushavi negyedre járó s ugyane hó 1én fizetendő 50 ft bér” „oszt. értékben”.³¹

Bizonyos kalkulációk szerint az 50 frt o.é. ma kb. 150 000 Ft. A május havi negyed föltehetőleg a májustól júliusig terjedő három hónapot jelentette. Ebben az esetben a havi lakásbérleti díj kb. 50 000 mai forintba adódik.³² Társának, Zweybrück Fülöpnek az akkor még külvárosias Nagyhajós utca 27. szám alatt (ma Hajós utca 26/a)³³ volt bérleménye. Az előbbi ma luxusépület a Dorottya-utcában, utóbbi helyén ma már belvárosi bérház áll a Terézvárosban. A kereskedőpárosnak üzlete 1869-ben már nem volt, helyiséget bérelt, sajátos feltételekkel:

„vagyonbukottak nem meghatározatlan időre s a szokásos évnegyedek szerint, hanem esetről esetre akkint szokták bérbe venni, hogy a kérdéses bolthelyiségbe minden egyes országos pesti vásár teljes befejezte után³⁴ behurcolkodtak, a következő pesti országos vásár kezdete előtt pedig azt ismét kiürítették, s a vásár tartama alatt háztulajdonosok rendelkezése alá bocsátották, mely vásári időre bejelentő háztulajdonosok ugyanazon helyiséget egy szegedi vásári szappankereskedőnek szokták azután bérbe adni; így történt, hogy bukottak a kérdéses bolthelyiséget az 1868. évi pesti lipótnapi vásár vége és f 1869. évi józsefnapi vásár kezdete, vagyis 1868. évi november 12ike³⁵ és 1869. mártius 10ike³⁶ közti meghatározott időre 27 ftnyi kölcsönösen megállapított bérért kibérelték s e szerint jogosítva de sőt kötelesek is voltak f.é. martius 10én a bérelt helyiségből kihurcolkodni s e kötelezettségüknek a csődtömeg mint jogutódjuk eleget is tett”

„Miután tehát bukottak előttem tett nyilatkozatuk szerint ezen 1868. nov. 12ike és f.é. martius 10ike közti időre eső 27 ftnyi boltbért háztulajdonosnak csakugyan ki nem fizették, ennél fogva nem ellenzem ugyan miszerint ezen a csődkeresetben első helyen (bár helytelenül 1868. évi Szentmihálynap és f. é. február 1-je közti időre) követelt 27 ftnyi boltbér-követelés fele vagyis 13 f

²⁸ Pest 1975; Vörös 1998.

²⁹ 1868. 09. 29., kedd

³⁰ 1869. 04. 30., péntek

³¹ <Szállásbér> 25577 (1869. 04. 12.). In: Zweybrück és Plan 1869.

³² Danyi 2011-2021.

³³ Pest 1982.

³⁴ A József-napi vásár a március 19-ét, a Medárd-napi a június 8-át, a János-napi vásár az augusztus 29-ét a Lipót-napi vásár a november 15-ét tartalmazó, illetve az előtte való héten volt. A magyar vásárok (2001), 678-680.; Pest und Ofner (1845), 23.

³⁵ 12-e a Lipót napját (1868-ban vasárnap) megelőző csütörtök lévén meglepő végnap-adat. Talán elírás. Ha a nap nem 12-e, hanem 21-e, akkor megfelel a feltételeknek, hiszen Lipót napját követő szombat. Az elírásnak ellene szól, hogy az „12-e” adat megismétlődik (az ismétlődő elírás gyakorlatilag elképzelhető, mert a pertárban általában). Vö. Perügyelő válasza (56091, 1869. 09. 09.). In: Zweybrück és Plan 1869.

³⁶ Szerda. 1869-ben József napja péntekre esett. Mivel a helyiséget a vásár alatt egy szappankereskedő használta és a vásározás de facto már vásár kezdete előtt megindult, a hét közepi kiköltözés nem indokolatlan. Tudnivaló még, hogy a könyvkereskedelmet illetően az említett két vásár volt a legfontosabb. Már a 18. század végétől az volt a cél, hogy ezek kezdetére jelenjenek a kínálatot bemutató könyvjegyzékek (Gárdonyi 1930, 40).

50. kr. o. é.³⁷ a kereset benyújtása vagyis f 1869. april 9től járó 6% kamataival Plán Mór mint egyik bérletárs csődtömege ellen valódinak ítéltessek”, de a többi elutasítandó.³⁸

Ezt kiegészíti a bérbeadó közlése, miszerint Zweybrück Fülöpöt nem is ismerik.

Mi „csak vagyonbukott Plan Mórnak adtuk ki a kérdelt bolti helyiséget és pedig oly feltét mellett, hogy Pesti vásári idő alatt a bolti helyiséget rendelkezésünk alá volt köteles adni, ugyan az okból volt a bérleti összeg is oly csekélyre szabva”³⁹

Hogy hőseinket a bérbeadó nem ismerte, akár lehetséges is, ha az illető nem volt literátus ember. Az olvasottabbaknak azonban mondhatott valamit akár a Zweybrück, akár a Plan név. A kereskedőpárosnak a bukásuk okait feltáró nyilatkozata mintha a könyvkereskedelemtől szóló tankönyvi anyag illusztrációja volna. Antikváriusi engedéllyel (valószínűsíthetően Zweybrück révén) már negyed évszázada (1843-1844 óta) rendelkeztek.⁴⁰ Zweybrück Fülöp már 1847-ben is szerepelt a kor szaknévsorában⁴¹ antikváriusként, címként a Feldunasor egyik házával.⁴² Plan Mór ekkor ugyan még nem szerepel a címjegyzékben, de az antikváriusok között ott van Jonas Plan. Címként a Nagyhíd utcai Ürményi ház⁴³ szerepel. A történet szempontjából nem közömbös, hogy Jonas Plan Plan Mór atyja volt. Ténylegesen 1849-ben léptek a színre, 1849-ben társultak, de 1857-ig csak kicsiben üzték az ipart. Úgy látszik, ők is akkor kíséreltek aktivizálódni, amikor a kulturális életben enyhülés kezdett mutatkozni. Ez talán nem sikerülhetett nekik, mert a bukásuk okait soroló beadványukban kereskedésüket hátráltató tényezőként jelölték meg az 1859. évi itáliai hadjáratot is (aminek jogosságát a perügyelő kétségbe is vonta).

Az iratokból az előzményeket illetően nehéz egyéb konkrétumot kihámozni. Azt viszont meg lehet tudni, miszerint a csőd beállta után Mór atyja neve alatt kezdett üzletet – előbb a Hatvani (ma V. ker., Kossuth Lajos utca, ill. Kígyó utca), majd az Egyetem utcában (ma: Károlyi utca).

A csődiratok tájékoztatnak továbbá arról, hogy mindkét bukott „teljes férfierőben van”. A perügyelő tudomása szerint Zweybrück Fülöp családja csak nejéből állt, ugyanis egyetlen fia a beadvány írásakor már „külön saját háztartással és kenyérkeresettel” bírt. Plan Mór ugyanekkor már özvegy volt, viszont három serdült leánygyermeket nevelt. A bukottak saját bevallása szerint a „nőcsaládtagok” szorgalmasan dolgoztak és kerestek.⁴⁴

³⁷ Osztrák érték: az 1857. évi bécsi pénzverési egyezmény alapján kiadott ezüstalapú pénz.

³⁸ Perügyelő válasza (56091, 1869.09.09). In: Zweybrück és Plan 1869.

³⁹ Ingatlantulajdonos nyilatkozata (67239, 1869. 11. 11.). In: Zweybrück és Plan 1869.

⁴⁰ Tholt Titus perügyelő észrevételei a bukottak által 19423 / 1869 sz-on beadott bukás-okok tárgyában (73639, 1869. 12. 16.). 1. oldal. In: Zweybrück és Plan 1869.

⁴¹ Zweybrück-ként, Pester und Ofner 1847, 163.

⁴² A Klopsing házként megadott épületet nem tudtam azonosítani. Nem segít, ha azt föltételezzük, hogy a „Klopsing” esetleg a Rupp-féle (Ruppsche) félreszedett alakja volna, ugyanis a Rupp-féle házban nem Zweybrücknek, hanem Plannak volt boltja.

⁴³ Ma: Deák Ferenc utca (Pest 1975). A ház helyén ma az Adria biztosító székházából kialakított Ritz-Carlton szálloda áll.

⁴⁴ Tholt Titus perügyelő észrevételei a bukottak által 19423 / 1869 sz-on beadott bukás-okok tárgyában (73639, 1869. 12. 16.). 2–3. oldalak. In: Zweybrück és Plan 1869.

A későbbiek miatt fontos még, hogy a címjegyzék – bár nem könyvkereskedőként, hanem a Verein zur Beförderung der ungarischen Sprache und Literatur unter den Israeliten Ungarns könyvtárosaként – számon tart bizonyos Phil Horovitzot.⁴⁵

Két rejtett alak

Horovitz Fülöp a csődeltárakban

Horovitz történetünk bizonyos értelemben – és szó szerint is a forrásokba – rejtett szereplője.⁴⁶ A Pesti Visszaállított Törvényszék tárgyalta csődperek közül 1869. március 5-én, az abban az évben kilencedikként megindított csődeljárás⁴⁷ eredetileg hosszában – levéltáros nyelven fraktúrbán – meghajtva és falapok közé szorítva tárolt iratlapjai⁴⁸ között bújt meg az az évi tizedik csődeljárás iratanyagának töredéke. A tizedik csődperből – Horovitz⁴⁹ Fülöp csődjéből – jelenlegi ismereteink szerint több nem is maradt ránk, kivéve egy lapot, amely az 1869-ben egy hónappal később, és még mindig csak tizenkettedikként csődbe jutott Gucker Károly cipész (Uri utca 5. [ma: V., Petőfi Sándor u. 7–9] alatti lakos) iratai között található.⁵⁰ Az indoklásból kiderül, Horovitz négy nappal Z&P vagyonbukását követően ment csődbe, és a két csőd között bizony összefüggés van:

„Perügyelő a véle 31624 sz. a. közölt bukás okokra tett észrevételeiben nem csak elismeri, hogy bukott bukását a szerencsétlen üzleti viszonyok a<?> terhes kötelezettségek okozták, melyeket bukott Plan és Zweybrück csőd alá került antiquariusokkal vállalt, hanem saját nyilatkozata<?>, úgy a bukás előtti, mint a bukás alatti időben, meggyőződést szerzett az iránt, hogy bukott üzletében teljes pontossággal és igyekezettel oda működött, hogy minden hitelező teljes kielégítést nyerjenek<!>. Ennek folytán és most az összes hitelezők között a velök hirdetményileg közölt bukás okokra észrevételek senki által nem adattatván, ezen állítások általok is elősmerteknek tekintendő, s így bukottra a 1840. 130 és 131 §§-nak⁵¹ egy pontja sem lévén alkalmazható nevezett Horovitz Fülöp bukását hamisság vagy vétkes gondatlanságtól mentnek kellett kimondani.”⁵²

A fent említett „terhes kötelezettségek” kifejezés készfizető kezességvállalásokat takar. Azt, hogy Horovitz ezen egyoldalú kötelmei milyen hosszú időre nyúlhattak vissza, illetve milyen mértékűek lehettek, nem tudjuk, mert a csődperek nem mozgóképek, hanem pillanatfelvételek. Mindenesetre a csődnyitás pillanatában élő, tehát számunkra elérhető

⁴⁵ Philip Horovitz ~ Horovitz Fülöp.

⁴⁶ Tömör bemutatása: Pogány 2004, 75.

⁴⁷ Ti. a Zweybrück és Plan csődper.

⁴⁸ Nem a ma általában használatos A4, hanem a hosszúkásabb, ma folióként emlegetett méretű lapokat.

⁴⁹ A Mutatókönyv (1866)-ban ez az ügy nem szerepel, viszont tudjuk az ügy számát (III/10/1869). Ez azt jelenti, hogy annak idején iktatták, de a mutatókönyv felfektetésekor az ügycsomó már lappangott.

⁵⁰ Fest Aladár perügyelő Indoklása Horovitz Fülöp elleni követelések valódisága tárgyában (41925, 1870. 08. 30.). In: Gucker Károly 1869.

⁵¹ Az 1840:XXII. (1895), 173-174. A 130. paragrafus a hamissággal párosult bukás, a 131. pedig a vétlen gondatlanság ismertető jegyeit sorolja föl.

⁵² Indoklás a Horovitz Fülöp elleni követelések valódisága tárgyában (41925, 1870. 08. 30.). In: Horovitz Fülöp 1869. = Gucker Károly 1869.

kötelezettségvállalásokat Z&P vagyonfeltáró nyilatkozata úgy mondja el, hogy bizonyos adósságok (összességükben nyolc, részben általa elfogadott, részben általa kibocsátott, illetve rá engedményezett és általa továbbforgatott váltó 4450 forint értékben) kétharmad részben az üzlettársakat, egyharmad részben Horovitzot terhelték.⁵³

Ez úgy lehetséges, hogy a szereplők kicsit félremagyarázták a jogi helyzetet. A váltóadósság elvileg egyetemleges – akin követelhető, azon a teljes adósság követelhető. Elvileg a kötelezettek megállapodhatnak a teljesítés belső arányaiban, de ez a kedvezményezettrel szembeni kötelezettség jellegén nem változtat. Horovitz egyáltalán úgy válhatott kötelezetté, hogy a váltó kibocsátójaként eleve készfizető kezességet vállalt a tartozásért. Úgy látszik azonban, hogy Horovitz ezt nem szívességből tette, hanem – legalábbis Z&P állítása szerint – részesedést kért a kezességvállalásért.⁵⁴ Érdemes ez ügyben áttekinteni a váltókat:

⁵³ An den löbl. Gericht des königl. Freistadt Pest Philipp Zweybrück und Moritz Plan Antiquarbuchhändler in Pest Wurmhof legen ad Z. 16717 den Vermögensstatus & die Stände ihres Fallimentes <...> (19423, 1869. 03. 16.): In: Zweybrück és Plan (1869).

⁵⁴ „Es stellet sich sonach mit Berücksichtigung des Anstandes, daß für die Passiven sub 3, 4, und 5 [ezek az **Hiba! Csak törzsdokumentumban használható.**.. táblázatban a „Sorszám a vagyonkimutatásban” oszlopban megjelölt váltók - HK] Horovitz Antiquar <?> den gemeinschaftlichen Credit zu $\frac{1}{3}$ für sich in Anspruch nahm, diese zu $\frac{1}{3}$ also für 1483 f 33 $\frac{2}{3}$ xr Alleinzahler ist” An den löbl. Gericht des königl. Freistadt Pest Philipp Zweybrück und Moritz Plan Antiquarbuchhändler in Pest Wurmhof legen ad Z. 16717 den Vermögensstatus & die Stände ihres Fallimentes <...> (19423, 1869. 03. 16.): In: Zweybrück és Plan (1869).

A perügylet másként látta: „a velük [...] egyetemleg kötelezett Horovitz Fülöp”, ill. „az ő [ti. Z&P – HK] e tekintetbeni lekötelezettségük csak ez utóbbi irányábani üzleti szívességviszonzáson alapszik [...]” Tholt Titus perügylet észrevételei a bukottak által 19423 / 1869 sz-on beadott bukás-okok tárgyában, 2. oldal. (73639, 1869. 12. 16.). In: Zweybrück és Plan (1869).

1. táblázat. A Horovitz Fülöp készfizető kezességével rendelkező váltók

Horovitz szerepe a váltón	Váltó kelte	Váltó lejárt	Váltó értéke	Váltó bemutatója	Sorszám a vagyon-kimutatásban ⁵⁵	Követelés azonosítója
Elfogadó	1868. 11. 19.	1869. 03. 21.	900	Hajós József, a pesti takarékpénztár igazgatója	1.3	24037, 1869. 04. 06.
Elfogadó	1868. 11. 19.	1869. 03. 21.	900	Hajós József, a pesti takarékpénztár igazgatója		24038, 1869. 04. 06.
Elfogadó	1868. 12. 31.	1869. 04. 04.	480	budai takarékpénztár	3.2	25145, 1869. 04. 10.
Elfogadó	1868. 12. 31.	1869. 04. 04.	480	budai takarékpénztár		25146, 1869. 04. 10.
Elfogadó	1869. 01. 23.	1869. 05. 27.	230	első magyar iparbank	2.2	32434, 1869. 05. 08.
Elfogadó	1869. 01. 25.	1869. 05. 27.	230	első magyar iparbank		32435, 1869. 05. 08.
Kibocsátó	-	1869. 03. 10.	620	Hajós József, a pesti takarékpénztár igazgatója	1.1	20691, 1869. 03. 20.
Kibocsátó	1868. 12. 10.	1869. 04. 12.	270	első magyar iparbank	2.1	27510, 1869. 04. 19.
Kibocsátó	1868. 12. 10.	1869. 04. 12.	270	első magyar iparbank		38166, 1869. 05. 31.
Rendelvényes	1868. 12. 02.	1869. 03. 08.	690	budai takarékpénztár	3.1	19161, 1869. 03. 15.
Rendelvényes	1868. 12. 02.	1869. 03. 08.	690	budai takarékpénztár		25147, 1869. 04. 10.
Rendelvényes	1868. 11. 14.	1869. 03. 17.	830	Hajós József, a pesti takarékpénztár igazgatója	1.2	22204, 1869. 03. 30.
Rendelvényes	1868. 11. 14.	1869. 03. 17.	830	Hajós József, a pesti takarékpénztár igazgatója		24037, 1869. 04. 06.
Rendelvényes	1869. 02. 22.	1869. 06. 25.	430	első magyar iparbank	2.3	32434, 1869. 05. 08.
Rendelvényes	1869. 02. 22.	1869. 06. 25.	430	első magyar iparbank		38167, 1869. 05. 31.
összesen			8280			

Forrás: Zweybrück és Plan 1869.

⁵⁵ An den löbl. Gericht des königl. Freistadt Pest Philipp Zweybrück und Moritz Plan Antiquarbuchhändler in Pest Wurmhof legen ad Z. 16717 den Vermögensstatus & die Stände ihres Fallimentes <...> (19423, 1869. 03. 16.): In: Zweybrück és Plan (1869)

A képet bonyolítja, hogy a csődper folyamán a vagyonkimutatásban szereplőnél majd kétszer több Horovitzot érintő váltót mutattak be (összesen tizenötöt), közel 8300 forint értékben. A váltók sorában megfigyelhető némi rendszeresség. Hajós József öt váltót mutatott be, ezek közül csak egynek nincsen párja. Ennek egyik, csak lehetséges, de a perügyleti indoklás megfogalmazását⁵⁶ kibontó magyarázata, hogy Horovitz a hibádzó váltót már visszaváltotta. A Hajós József által követelt váltók a legkorábbiak, az ismert keltezésűek még az előző, 1868. év novembere közepéről származnak. Ráadásul ezek a váltók összességében a legnagyobb értékűek, a Horovitz-cal közös követelések közel felét teszik ki. Ha ezen felül még a váltóhitelek tartamát is számításba vesszük, akkor Hajós József több mint kétszer annyi váltóhitelt nyújtott a Zweybrück, Plan és Horovitz triónak, mint a többiek.

Két megjegyzést érdemes tenni. Ami Z&P Horovitz-cal való együttműködését illeti, föltételezhetjük, hogy az egész váltójogi hókuszpókuszra azért volt szükség, mert Z&P önmagukban hitelképtelenek voltak. Ezt alátámasztja Horovitz díjazásának mértéke. A tizennégy bejelentett és ismert futamidejű váltó összértéke 7660 forint. Ezt tekintsük lekötött tőkének. Ezt a tőkét egy éves távon ismételtén lekötve Horovitz részesedése a hitelfolyamból közel nyolc és fél ezer forint volna, tehát a tőkére vetített éves bevétel meghaladná a 110%-ot, és akkor még nem is kamatos kamattal számoltunk. Ezt uzsorahelyzetnek minősítjük.⁵⁷

A rejtett mögött rejtőző – Hajós József szerepe

Az iménti hosszas számolgatásokra azért volt szükség, hogy lássuk, a ránk maradt váltókból kilógnak a Hajós József által fizetésre bemutatottak. Hajós József, miként az a követelések listájából is kiderült a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület (PHET)⁵⁸ igazgatója volt. A pénzügyintézet neve is ízeletgetésre méltó, de különösen érdekes az, vajon miért nyújtott egy nagy és tekintélyes intézmény komoly tisztséget viselő tagja hitelt – vagy ha magánszemélyként nyújtotta, akkor miért hivatkozik a bemutatáskor a mögötte álló intézetre. A mai olvasó számára a pénzügyintézet nevében szereplő „pesti” és a „hazai” jelentésüket tekintve ütik egymást. És ez nem véletlen. A „Pesti” nem csak Pest városára,

⁵⁶ „terhes kötelezettségek [...] melyeket bukott Plan és Zweybrück csőd alá került antiquariusokkal vállalt”, illetve „teljes pontossággal és igyekezettel oda működött, hogy minden hitelező teljes kielégítést nyerjen” – I. 52. lábjegyzet.

⁵⁷ Az uzsorát nem erkölcsileg megbélyegző kifejezésként használom, hanem a hitelképteleneknek nyújtott kölcsön rövid megjelöléseként. Hitelképesnek az tekinthető, aki egy közösség (adott esetben a közösséget üzleti alapon megtestesítheti egy bank is) által elfogadott módon képes kötelezettségvállalásának eleget tenni – ha tetszik: ura jövőjének. Kölcsön alatt azt értem, hogy valaki valakitől használatra megkap egy dolgot (akár pénzt is) és ennek fejében előre és egyértelműen meghatározott föltételekkel ellenszolgáltatást teljesít (például a kamat a kölcsöntőke bérleti díja).

⁵⁸ Bár jogilag nem, de üzemileg a mai OTP Bank elődje.

hanem a megyére is, a hazai pedig az alapításban részt vállaló birtokos nemességre utal.⁵⁹ A takarékpénztár megjelölés nem nem-haszonelvű kölcsönös segítségnyújtó szövetkezést, hanem részvénytársasági működést jelent.⁶⁰ A takarékpénztár, a tágabb értelemben vett pénzügyintézetek⁶¹ között másodikként, 1863-ban tudományos alapítványt hozott létre. Megjegyzendő, az első alapítványt az Első Magyar Általános Biztosító létesítette, melynek Hajós József alelnöke volt.⁶² A PHET alapítványának kialakításában olyan, máig ismert tekintélyek vettek részt, mint Csengery Antal, Fáy András, Horváth Cyrill, Pauler Tivadar, Stoczek József, Szabó József (geológus) és Toldy Ferenc.⁶³ A Fáy Andrásról elnevezett alapítvány már Hajós József vezérigazgatósága idején létesült. Nehéz elképzelni, hogy ne lett volna komoly szerepe az alapításban.

Hajós József az említett gazdálkodni is tudó birtokos nemesség egyik tagja volt, ugyanakkor jogakadémiai képzettséggel és ügyvédi vizsgával, közigazgatási, bírói és politikusi tapasztalattal is rendelkezett. 1856-tól volt a PHET igazgatója.⁶⁴ Figyelemre méltó életrajzi adat, hogy felekezeti Lutheránus volt, miként a PHET kezdeményezője, Fáy András is.⁶⁵ Hajós a tudósítások szerint

„nemcsak jeles financier volt, hanem művelt ízlésű ember is, meleg barátja és támogatója az irodalomnak s művészetnek. Midőn Vadnay, a Fővárosi Lapok szerkesztője gyűjtést indított néhai Tóth Kálmán síremlékére, Hajós József volt az első és legnagyobb adakozók egyike 200 frttal, s aztán még jelentékeny gyűjtéssel is járulva a kegyeletes célhoz.”⁶⁶

Csak föltételezés – de gyakran csak ez áll rendelkezésre a történet továbbblendítéséhez – hogy az művészet- és irodalombarátság köthette össze a slendrián antikváriusokat a gazdaemberrel, akinek „gyümölcsösében minden fa megfelelő távolságra áll egymástól, élvezzi a lég szabad járását, rendes metszés és növelés alatt, mohától tisztán tartatik, s lehetőleg védetik a hernyótól” (míg a lakosság fái „erdőszerű sűrűségben, összenőtt gallyazattal, kevés kivétellel csaknem egészen a természetre <vannak - HK> hagyva és igen mohosak.”⁶⁷

Horovitz Fülöp a Hajós József-féle vásárlókhöz lehetett szokva.

⁵⁹ Hasonló érdekcsoportok kimutathatók más bankok alapítása mögött is. Számszerűleg ugyan nincs kimutatva, de a névsorokat áttekintve érzékelhető, hogy az 1841-ben alapított Pesti Magyar Kereskedelmi Bank mögött a kereskedő polgárság állt, az 1867-ben alapított Magyar Általános Hitelbank mögött a főként arisztokrata nagybirtokosok álltak.

⁶⁰ Alapításkor a Raiffeisen-típusúnak mondható szövetkezés lett volna a cél, de az intézet, a hazai viszonyok között általánosnak mondható módon, hamarosan részvénytársasággá alakult.

⁶¹ A biztosító intézeteket is beleértve.

⁶² Első Magyar 1908, 40.

⁶³ Fekete 2000, 44.

⁶⁴ Nem keverendő össze saját, hasonló nevű fiával, aki szintén a PHET szolgálatában állt.

⁶⁵ A dömsödi Hajós család történetének feldolgozója Dalmady Ödön, neve alapján, lehet rokona a családba beházasodott Dalmady Győzőnek. A család történetében említett birtokügyletek jól mutatják be, hogy az 1848-ig élt (s az ági öröklés név alatt jogintézményként csökevényes formában mindmáig létező) ősiség révén milyen bonyolult vagyoni jogi szövevények alakulhattak ki, melyek azonban Hajós Józsefre nézve „szerencsés kimenetelűek voltak.” Dalmady 1900, 76–80.

⁶⁶ Dalmady 1900, 76.

⁶⁷ Dalmady 1900, 77.

Horovitz Fülöp – a szakirodalom képe

Életrajzai alapján⁶⁸ Horovitz Fülöp irodalom- és tudománytörténeti jelentőségű antikvárius volt. Hogy a leírások szerint tudós antikváriusnak egyáltalán köze lehetett Zweybrückhez és Planhoz, a csődiratok szerinti két vásári könyvárushoz, akár meglepő is lehet. Felmerülhet, vajon mindent elmond-e az apologetikus hajlamú életrajzi, illetve az irodalomtörténeti szakirodalom az állítólag túl tudós kereskedőről. Hogy más tudnivaló is van, azt még leginkább Stemmer Ödön⁶⁹ visszaemlékezéseiből lehet kikövetkeztetni. Stemmer úgy fogalmaz, hogy 1906-ban munkaadója, Dobrovsky Ágost szerezte meg „a legrégebb tudományos antikváriumok” egyikét, „a Horowitz-féle” üzletet. Mint elmondja,

„Akkoriban még én is Dobrovskynál⁷⁰ dolgoztam, és rám bízta a kiadás első menetét. Nagyon sok becses ritkaság került akkor elém, a raktárak homályából. Ezek éveken át eltemetve, katalógizálatlanul heverték a készletek között. [...] Szakmánk színvonala szempontjából is sajnálatos volt, hogy ilyen kiváló antikváriusoknak <ti. Horovitz Fülöp és Révai Leó> így kell befejezniük sok éves pályájukat. S ennek az volt az oka, hogy mind Horowitz, mind Révai elsősorban elméleti szaktudósok voltak, és csak másodsorban kereskedők. [...] Bukásuk oka az volt, hogy nem tudtak alkalmazkodni a szakma belső viszonyaihoz, nem vették tekintetbe a könyvek értékének változásait, hanem üzleti elvként ragaszkodtak a régi értékelésekhez.”⁷¹

Mielőtt továbbmennénk, van pár tisztázni való. Mészáros (1997) szerint Horovitz saját neve alatt 1854-től működtette antikváriumát és 1884-ben adta el végleg. Ennek megvan a levéltári nyoma is.⁷² Az akkor már a Sütő utcában (Károly kaszárnya 4.) lévő üzlet (könyvek, kéziratok és berendezés) összesen 600 forintért kelt el, melynek szűk kétharmadát a vevők – Graf Gábor és Müller Adolf könyvkereskedők – helyiségbérleti díjtartozás fejében harmadik félnek utalták át.

Ugyanakkor Stemmer kicsivel az imént idézettek előtt úgy ír, miszerint

„A régi könyvek világában az időben olyan kiváló antikváriusok is voltak, akik igencsak elismert tudósai voltak a szakmának. Közülük meg kell említenem az öreg Horowitzot, akit személyesen ugyan nem ismertem, de sokan éltek még egyetemi tanárok és más, szellemi tevékenységet folytató emberek, akik nagy tisztelettel és elismeréssel nyilatkoztak kiváló szaktudásáról. Fia, aki a jó nevű céget a régi Fürdő utcai helyen még az én időmben is tovább vezette, meg se közelítette apja szakmai képzettségét.”⁷³

⁶⁸ Ezeket, bár hivatkozások nélkül, Varga-Neugebauer (1999) foglalja össze. L. továbbá: Csörsz Rumen 2019, 76–77.

⁶⁹ Méltatása: Benedek 1985.

⁷⁰ Mészáros 1997.

⁷¹ Stemmer 1985, 27–28.

⁷² <Adásvételi szerződés> (684, 1884.03.24). In: Weiser 1865–1895 (35. doboz). URL: <https://archives.hungaricana.hu/hu/lear/Kozjegyzoi/487233/view/?pg=0&bbox=-880%2C-4015%2C3629%2C-978>. L. még: Gazda 2001, 7.

⁷³ Stemmer 1985, 26. Az *én időm*-et úgy értelmezve, hogy amikortól önálló kereskedő lett, a Budapesti (1880–1928) alapján az látszik, hogy Stemmer Ödön 1909-től könyvügynökként szerepel a József krt. 83. sz. alatt, 1910-ben könyvkereskedése van a Liszt Ferenc tér 14. alatt, 1912-ben már a Fürdő utca 9. (ma József Attila utca 9.) sz. alatti címmel adják meg bejegyzett cégű könyvkereskedőként, és 1913-ban fiókként újra megjelenik neve mellett a Liszt Ferenc tér 14. alatti cím.

A legkevesebb, ami az emlékezés kapcsán megkérdhető, honnan tudhatja az emlékező, hogy Horovitz fia, a meg nem nevezett Lajos képzettsége meg sem közelítette apjáét. Stemmer öt éves volt, amikor Fülöp elhunyt, róla csak hírből hallott, személyesen csak a fiút ismerhette. Az igazán zavart okozó állítás azonban, hogy a bolt a régi Fürdő utcai helyen működött.

A levéltári iratállományok digitalizálásának hála, ma már könnyen kideríthető, hogy a Fürdő utcában már Horovitz Fülöpnek is volt valamije. Már Mészáros (1997) is megírja, hogy Horovitznak az üzletével szomszédos Hungária szállóban is volt eladási raktára. A BFL terv- és térképtári irataiból kiderül viszont, hogy Brand Károly asztalos, tervező 1864-ben építészeti tervet adott be az Erzsébet tér 9. alatti épületben (Mocsony Antal háza) egy Horovitz Fülöp által vásárolt „boltkapuzat áthelyezése”-re.⁷⁴ Három év múltán, 1867-ben a háztulajdonos Hild Károly terve alapján engedélyt kért egy földszintes raktár létesítésére (ez név szerint nem köthető Horovitzhoz). Elvileg ez egy lehetőség, de kevésbé valószínű, mert a név és helyszín páros a forrásokban (legalábbis a digitalizáltakban) többé nem fordul elő.

A továbbiakban a lakás- és címjegyzékek sorozatához kell fordulnunk.⁷⁵ Az egyszerűség kedvéért ismét táblázatos formában tesszük összehasonlíthatóvá az adatokat. A táblázat mérete miatt a függelékbe került (Függelék, 2. táblázat). Horovitz, illetve Horowitz Fülöp, Lajos vagy Guido nevét kerestük, mert Sennovitz (1898) alapján ők hárman tartozhattak egy családba. Ezen kívül felbukkan még Plan Mór, a Révai testvérek és a Révai Testvérek neve – őket bevettük a listába, de kurziváltuk a bejegyzést.⁷⁶ A következők állapíthatók meg.

Az 1880–1881. évi jegyzékben csak Fülöp és Guido található. Fülöpnek van üzleti címe is. Lajos nem szerepel. Feltűnik viszont Plan Károly, akiről viszont nem tudjuk, atyja-e vagy fia Mórnak.

Négy év múltán, 1883–1884-ben Horovitz Fülöp üzleti telephelyet változtat, Guido még szerepel. Lajos neve felbukkan a könyvkereskedő-segédek egyesületének alelnökeként. Sennovitztól (1898, 13) tudjuk, hogy 1884-ig még könyvkereskedő-segéd volt, s ekkor lépett be főnöktársnak Aigner Lajos üzletébe.⁷⁷ Plan Károly és Mór üzletileg is, lakás tekintetében is egy címen jelennek meg. Figyelemre méltó, hogy két antikvár értesítő is megjelenik – az egyik a Révai Testvéreké, a másik Horovitz Fülöpé.

1885–1886-ban a Horovitzokat illetően nincsen újdonság, a Planok viszont üzletileg már nem szerepelnek, és a Nádor utcából a Dob utcába költöznek.

⁷⁴ <Horovitz Fülöp épülete> (253, 1864). In: Építő Bizottmány iratai, 1861–1873. Az elektronikus nyilvántartás Fürdő utcát ad meg címként [Pest (1875)], míg a telekkönyvi adatok (Helyrajzi szám: 24532 [...]). In: Budapest időgép, é.n. URL: <https://archives.hungaricana.hu/hu/budapest/HelyrajziSzam/24532/>) és a Pest (1875) az Erzsébet tér 9.-hez vezetnek.

⁷⁵ Budapesti 1880–1928.

⁷⁶ A Révai testvérek antikvár könyvjegyzéke Révai Leóé volt. Korai jegyzékei még Rosenberg testvérek név alatt jelentek meg. Leót testvére, az egykori cégalapító, Révai Sámuel kivásárolta a cégből. Leó 1878-1880 között vált ki és az Egyetem utca 9–11-ben folytatja a tevékenységét antikváriusként – bukásáig. Tömör összefoglalás róla: Pogány 2004, 75.

A Révai Testvérek tulajdonosai az 1880-as évektől Sámuel fiai, Révai Mór és Ödön voltak. A Révai Testvérek megvált antikváriumától is, a mai Központi Antikváriumtól.

Lásd alább Révai Leó kiadványait: (Rózsafalvi Zsuzsanna szíves közlése).

⁷⁷ Sennovitz 1898, 13.

1888-ban továbbra is hírt kapunk a Révai testvérek antikvár értesítőjéről. Igaz a Horovitz-féléről is, holott az a jelek szerint már évekkel korábban megszűnt. Plan Károly új üzleti- és új lakcímen (Bálvány utca) szerepel.

1890-től sem Fülöp, sem Guidó nem szerepelnek többé a jegyzékekben. Fülöpről tudni, hogy elhunyt. Lajos viszont megjelenik önálló bolt tulajdonosaként. Továbbra is fel van tüntetve a Révai Testvérek használtkönyv-jegyzéke. Plan Mór ismét felbukkan, régi lakcímen, Károly viszont megint másutt, az Akácfa utcában lakhatott.

1891–1892-ben az egyetlen újdonság, hogy Plan Károly külvárosi ház tulajdonosaként szerepel.

1899-ben Lajos nem csak bejegyzett céggént működtetett üzlet tulajdonosa, hanem a Révai Testvérek részvénytársaság felügyelő bizottságának tagja is. Megjelenik a lakcíme is: Lipótvárosban lakik.

Lajost illetően a következő változást egy apró csillag jelzi az 1908. évi jegyzékben, ami arra utal, hogy a cég „a törvényszék cégjegyzékében előfordul[] ugyan, de a lent felsorolt helye[]n nem volt[] található”.⁷⁸

Eddig is tudtuk, hogy Horovitz Fülöp 1886-ban hagyott fel a kereskedéssel. Ekkor tűnik el a látókörünkől Guidó is. Fülöp partecédulájáról⁷⁹ kiderül, hogy Guidó nincs a gyászolók között. Ha Guidó tényleg Fülöp fia volt, akkor 1866-ban legföljebb negyvenöt éves lehetett.⁸⁰ Talán elgondolható, hogy Guidó Fülöp segédjeként szolgált, viszonylag fiatalon elhunyt, Fülöp pedig, segítség nélkül maradván, bezárta üzletét. Lehet, hogy nem így volt, viszont mindenképpen tény, hogy Sinnovitz (1898) szerint Horovitz Guidó a segédek szervezetében többször is fölvetette egy segélyalap létesítésének ügyét, amely azonban soha nem nyert elegendő támogatást. Ez megengedi azt a föltételezést, miszerint Guidó úgy számított, hogy segédként élendi le életét – esetleg gyöngé lehetett a szervezete, ezért is maradt apja mellett.

Úgy tűnik ki az adatokból, hogy Lajosnak nem volt helye a családi üzletben. Előbb Aigner antikváriushoz csatlakozott. Atyja halála után nyitott önálló boltot – kézenfekvő föltételezni, hogy az atyjától örökölt készletre támaszkodva. Közben van tudomásunk a Révai testvérek használt könyv-periodikájáról, de érdekes, hogy a periodika addig tart, amíg Lajos 1899-ben be nem kerül a részvénytársaság felügyelőbizottságába. Felügyelőbizottsági tagsága utoljára az 1906–1907. évi címjegyzékben szerepel. Ekkor jelenik meg utoljára a lakásjegyzékben is. Üzletét némi késlekedéssel, 1908-ban minősítik fellelhetetlennek.

Mindezek alapján kézenfekvő feltevés, hogy Stemmer Ödön Horovitz Lajos üzleti hagyatékát rendezte. Hiányos nyilvántartás, a valóság elvét sértő készletértékelés – fogalmazhatjuk mai nyelven a készletről írt szavait. Azt kell gondolnunk, hogy a Révai Testvéreknél betöltött

⁷⁸ Budapesti 1881–1928: 1908, 533.

⁷⁹ <Horovitz Fülöp gyászjelentése> 1886.

⁸⁰ Fülöp 1888-ban házassága 47. évében hunyt el. Eszerint 1841-ben, 26 évesen házasodott. Guidó 1873-ban már könyvkereskedő-segédek egyesületének titkárává választott (Sennovitz 1898, 5). Azt föltételezve, hogy ilyen szerepre tizenéveseknek nem adnak mandátumot, legkésőbb 1853-ban született. Ebben az esetben tényleg fiatalon, 33 évesen hunyt volna el.

tisztsége mellett Horovitz Lajos nem nagyon foglalkozott atyja üzleti hagyatékával s így, ami rendezetlen volt, az rendezetlen is maradt. Stemmer e föltevésünk alapján Horovitz Fülöp hagyatékának el nem adott részét láthatta, amely – könnyen lehet – értékesebb volt az 1886-ban a bolttal eladott készletnél.

Közvetlen adatok híján nagyon hosszadalmasan jutottunk el odáig, hogy értelmezhessük Horovitz Fülöp csődjét. Az, hogy Horovitz gondjai nem fizetéseképtelenségével (1869. 03. 09.) kezdődtek, onnan sejthető, hogy a pesti m. kir. kincstári ügyészségnél majdnem 275 frt hátráléka⁸¹ volt s ennek közel fele már egy éven túli tartozás volt. Ezen kívül Horovitz tartozott többek között négy pénzügyintézetnek és egy könyvkereskedelemben is érintett kollégájának. A bankokkal kapcsolatban érdemes szóba hozni, hogy nem sokat tudunk bonitásvizsgálati módszereikről, de érdemes szem előtt tartani, hogy Horovitznak kis bankok nyújtottak kölcsönt.⁸² Fölvetődik, vajon nem az írás elején említett tőkekihelyezési gond észlelhető-e ebben az esetben is, vagy másként szólva, ezek a bankok vajon nem vállaltak-e túlzott hitelezési kockázatot a Horovitznak való kölcsönzéssel.

A némileg deheroizált Horovitzot már könnyebb elképzelni kollégái társaságában. A kapcsolat kérdését kétfelől lehet megközelíteni. Az egyik, hogy milyen közel voltak egymáshoz, a másik, hogy jelentett-e ez a lehetőség kapcsolatot.

Horovitz név szerint ugyan nem szerepel az antikváriusok között, de az egyes szám alatt szerepel viszont Fischer boltja a Nagyhíd utcában (ez az Ürményi-féle ház, ahová – emlékezhetünk – az 1847. évi kalendárium Jonas Plan antikvár kereskedését tette).⁸³ A Fischer-féle bolt, amelyet a szakirodalom szerint Horovitz vezetett, 1860-ban már szerepel az egyik kalendáriumban.⁸⁴ Ebben a jegyzékben már nem Jonas, hanem Moritz Plan szerepel. Ugyanott felbukkan Phil. Zweybrück is, az egyik a Feldunasor (O. D., azaz Obere Donauzeile) 2., a másik a 3. szám alatt.⁸⁵ Ettől kezdve térbeli helyük stabilnak tűnik. Ami a híradások alapján változik, az a környezetük. Erre apró jelekből következtethetünk.

Úton a leltár felé

⁸¹ Osztrák értékű forint. Nem irreális ezt Danyi (2011–2021) alapján közel egymillió mai (2020) forint értékű tartozásnak minősíteni.

⁸² Valódisági ítélethirdetés I. A követelések valódisága tárgyában. Kelt Pesten 871.02.21. (4130, 1871. 02. 24.). In: Zweybrück és Plan 1869. A PHET-et nem számítjuk ide, mert – mint utaltunk rá – az valószínűleg az igazgató saját nevében nyújtott hitele volt.

⁸³ Vö. 43. lábjegyzettel!

⁸⁴ 1866-ban már Horovitz saját nevében jelenik meg a bolt (Pester Lloyd-Kalender 1866, 9), sőt ő az egyetlen, akinek a neve mellett a latin betűs p. F. megjelölés szerepel, azaz a céget nemcsak bejegyeztették, hanem az akkori legújabb (váltótörvényszéki) cégjegyzékbe is átvezették.

⁸⁵ Ma: Apáczai Csere János utca 13., ill. 15. (az ú.n. Rupp-ház és a Wurm udvar – átjáró sarokházak a mai Wekerle Sándor utca kereszteződésében). Pester Lloyd-Kalender 1860, 7., ill. Pester Lloyd-Kalender 1865, 79. A 1866. évre vonatkozó Pester Lloyd-Kalenderben Plan nem szerepel.

Mielőtt rátérünk a csődper alapján levonható tanulságok elemzésére, érdemes egy pillantást vetni arra, hőseink milyen képet kínáltak magukról a sajtóban. Természetesen nem gondolhatunk cikkekre, de az apróhirdetések is informatívak lehetnek.

A Budapesti Hírlapban Zweybrück 1856-ban (július 10-én) és 1857-ben is (szeptember 4-én) hirdetést tett közzé.⁸⁶ Az 1856. évi dátum két országos vásár közötti felező időben, a másik az őszi vásárt követő napokban volt. Az elsőben Zweybrück „Zweybrück Ph.”-ként jelöli meg magát és ó-könyvkereskedésnek minősíti boltját. Az egy évvel későbbiben már „Zweybrück F. antiquarius”-ról esik szó. Az első tehát németes utónév monogramot (Ph. mint Philipp) és nyelvújítási foglalkozási megjelölést,⁸⁷ a második magyaros névalakot (F. mint Fülöp) és latinos foglalkozási megnevezést alkalmaz. Rávéghatjuk, hogy íme az asszimiláció, de jobban tesszük, ha fölvetjük: mihez? A második hirdetésben az antiquarius (az antikvárius tündetőleg latinizálva van írva)⁸⁸ neolatin és angol könyveket keres – tehát nem ó-könyvkereskedő keres lehetőleg nem magyar, nem német, nem latin könyvet. Az újkeletű foglalkozás megnevezés egy olyan közönséget vetít elénk, amelyiknek az ódonlás nem érték, viszont az idegenszerű nyelvi alak az. Az utóbbi pragmatikusan nézve két értelmezést kínál. Az egyik az önfényezés (self-fashioning), tehát, hogy a kereskedő vásárlóival műveltségileg egyenrangúnak kívánja mutatni magát. A másik a vevők jóindulatának elnyerése, durvábban szólva: hízélgés a vevőközönségnek. A hirdetések időzítése arra utal, hogy a helybeli fogyasztókat kívánták elérni – ezért az első értelmezést tartom valószínűbbnek, de ha figyelembe vesszük, hogy az országos vásárokon is árultak, akár a második is működhetnék, főként, ha más csatornán zajlott volna a közlés.

Ezek után térhetünk át magára a csődperre – arra, mit mutatnak az adatok. A csődügyek történészek, művészettörténészek számára legértékesebb részei a leltárak. A csődület számára mindent számba vettek – magán és üzleti vagyont, ingót, ingatlant és követelést, a tulajdonjog különösebb vizsgálata nélkül. A leltárba fölvetett tételeket értékelték is. A forrásokban általában nincsen kifejezett utalás az értékelés módjára, de a csőd intézményéből magából következnek bizonyos szempontok. A vagyon felmérésének célja annak (általában árverésen való) értékesítése, ezért a felmérő becsüsök nem szabhattak túl magas becsértéket az egyes tételeknek, de túl alacsonyat sem, hiszen akkor a hitelezők képviselői tiltakozhattak volna.

A leltáraknak sajátos részei – ha vannak – a könyvek. Ezeket – szemben például egy hagyatéki felvásárlással – nem egy tételnek tekintették, hanem külön-külön elárverezhető tételeknek. Ugyanakkor az egyes példányokat könyvészetileg csak annyira írták le, hogy azok éppen csak azonosíthatók legyenek. A nemzeti klasszicizmus neves építészeinek, Hild Józsefnek a könyvtárát többé-kevésbé sikerült beazonosítani, s a művészettörténész képes volt következtetéseket levonni (föltételezéseket alkotni) a könyvállomány egyes részeinek eredetére vonatkozóan.⁸⁹ Összehasonlításként álljon itt, hogy a Hild-könyvtár jegyzéke bő

⁸⁶ Lehet, hogy máskor is, a kereső program ezeket jelenítette meg.

⁸⁷ Bár tény, hogy Szili szótára nem tartalmazza a kifejezést.

⁸⁸ Jóllehet Babos (1865) már ismeri az antik szótövet is, sőt szócikk-címként is azt szerepelteti.

⁸⁹ Halmos – Sebők 2013.

negyedezer tételből állt, a tételek összesen bő félezer kötetet, bő ezer füzetet és négyszáz „Lieferung”-ot⁹⁰ tartalmaztak, illetve a leltár végén volt egy 71 darabból álló vegyes tétel, melynek értékét (2 frt 20 krajcár)⁹¹ papíráron vették föl. Az egész könyvtárat kilencszáz forintra becsülték.⁹² Ebből durván megbecsülhetjük a könyvtár állag- (azaz papír-)értékét. Ez nagyon durva becsléssel a könyvtár becsült teljes értékének szűk kétötödét teszi ki.⁹³

A „Zweybrück és Plán pesti, be nem jegyzett antiquar könyvkereskedő cég”⁹⁴ leltára szerkezetileg a következőképpen néz ki. Öt fejezete van – ezek közül a készpénz című egyetlen lakonikus megjegyzést („Semmi”) tartalmaz. A második, „II. az üzletben” első (s egyben utolsó) alfejezete az „A) ócska könyvárukbán” teszi ki a leltár hatalmas részét (1-1687. tételek). A harmadik fejezetben (III. vagyonbukott Plan Mór lakásán [Dorottya utca Wurm ház]) 31 tétel vétetett föl (az 1688–1718. tételek). A negyedik fejezet (IV. vagyonbukott „Zweybrück Fülöp” lakásán [Hajós utca 27. sz]) 46 tételt (a 1719–1764. tételeket) tartalmaz, az ötödik (V. Aktiv követelésekben) négy tételből (1765–1768) áll. Az aktív követelések tkp. azoknak a nevét közli, akik a csőd pillanatában tartoztak a bukottaknak.⁹⁵ A leltár értéke közel 2212 forint.⁹⁶ Nem véletlen azonban, hogy az anyagi tételek összegét külön kimutatták (közel 2155 forint), hiszen a követelések, ha nem behajthatók, akkor nem növelni, hanem csökkenteni fogják a likvidálható vagyontömeget.

Plan lakásában 193, Zweybrücknél 180 (osztrák értékű), összesen 373 frt becsértékű berendezést írtak össze. Eszerint a közel 1700 tételnyi könyv becsértéke 1782 frt, azaz tételenként alig több mint egy forint. Látszik, hogy a tételenkénti érték kb. két heted része a

⁹⁰ Könyvkötőnél még nem járt, könyvrészleteket alkotó nyomtatott ívek.

⁹¹ Azaz 140 krajcár (xr), ti. akkoriban 60 xr = 1 (konvenció) forint. Megjegyzendő, a Hild féle csőd és a Zweybrück és Plan-féle csőd között valutaváltás volt, de a két pénzláb (konvenció és osztrák érték) közötti különbség ekkora és ilyen jellegű tételeknél nem akkora, hogy – a dolgozatban alkalmazott becslések hibahatára mellett – különösebben foglalkozni kelljen vele. Mai értéken a 2,33 konv. forint a Danyi (2011–2021) szerinti kulcs alapján még kilencezer forintot sem tesz ki.

⁹² Danyi (2011–2021) szerint ez kb. három és fél millió mai forintnak felel meg. A becsérték nagyságának vonatkozásában a jogszabályok szűkszavúak. A gyakorlat áttekintése alapján elmondható, hogy az értéknagyságok a leltár felvételének időpontjabeli tételenkénti értékesítési esélyekre vonatkoznak. A későbbi összehasonlítás érdekében: a tételek átlagértéke kb. 3,6 konv. frt volt.

⁹³ Ha a fizikai mennyiséget durván darabonként egy, összesen tehát kb. 70 ívnek tesszük föl és közepes nyomdai ívmérettel számolunk, akkor kb. 35 m² papírról van szó. Ívenként száz grammal ez 3,5 kilogramm, vagyis a használt papír fajlagos értéke 140 xr/3,5 kg = 40 xr/kg, térmértékben 4 xr/ív. A kilogrammonkénti ár a már használt Danyi-féle kulcs szerint kb. 2400 mai forint, ami mai használpapír-áraknak (a mainál kedvezőtlenebb fuvarparitások mellett is) durván 200-szorosa. Ha az összes könyvet papíráron számolták volna el, akkor csak a Halmos – Sebők (2013) tanulmányban mintának tekintett könyvszekrény polchosszúságával (kb. 12 folyóméter [fm]) és centiméterenkénti fél kilogrammos fajlagos könyvsúllyal számolva 600 kg papírsúlyt kapunk, ami 2/3 forintjával 400 forintot tesz ki. E nagyon durva becslés alapján a könyvek értéke bő duplája a papírállaguk értékének vagy fordítva: a papírállag a könyvek értékének bő két ötöde.

⁹⁴ Valódisági ítélethirdetés II. Ítélet a bukás minősége tárgyában. Kelt Pesten 1871. 02. 21. (4130, 1871. 02. 24.). In: Zweybrück és Plan 1869.

⁹⁵ A követeléseket és tartozásokat névértéken vették fel, tehát a követelések esetén nem mérlegelték behajthatóságukat.

⁹⁶ A jegyzőkönyvben hibák lehetnek, mert a tényleges összeg közel 2263 frt. Mivel azonban ez a jegyzőkönyv már másolat, valószínűleg a főösszeg helyes és egyes tételeknél lehetnek elírások.

Hild-féle csődnél kiszámíthatónak. Ez a bő egy forint – még a Hild-könyvtár papírállag-
áránál is kevesebb.⁹⁷

Érdemes lehet ezeket a hites becsüsök által rögzített értékeket a bukottak önbevallásával
egybevetni és megnézni, mit mutat a tévedések iránya.

⁹⁷ Az ok valószínűleg az előző becslés pontatlansága.

2. táblázat. A bevallott, a felmért és a realizált érték összevetése

Kerekítve (forint) → Megnevezés ↓	Tételek	Bevallott érték	Becsült érték	árverésen elért érték / benyújtott követelés
Könyvraktár a Wurm-udvari üzletben	(1–1675)	6 000	1782	230
A bolti berendezés, ⁹⁸ várható becslés	(1676–1687)	50	31	21
Követelések	(1765–1768)	57	57	
Üzleti adósság		-4 461		-12 310
Plan Mór lakása ⁹⁹	(1688–1718)	200	193	230
Zweybrück Fülöp lakása	(1719–1764)	260	180	142
Összesen		943	2 243	-9 444

Forrás: An den löbl. Gericht des königl. Freistadt Pest Philipp Zweybrück und Moritz Plan Antiquarbuchhändler in Pest Wurmhof legen ad Z. 16717 den Vermögensstatus & die Stände ihres Fallimentes <...> (19423, 1869. 03. 16.); Csődleltár (27836, 1869. 03. 05.–1869. 03. 21.); Pest város tekintetes tszékehez Csicsmanczy Ferenc tollnok Zweybrück Fülöp és Plan Mór csődtömegeikhez tartozó bútor és könyvek elárverezéséről felvett jegyzőkönyvet bemutatja (50734, 1869. 08. 09.); Valódisági ítélethirdetés I. A követelések valódisága tárgyában (4130, 1871. 02. 24.). In: Zweybrück és Plan (1869).

Plan Mór láthatólag reálisan fölbecsülte az olyan kis tételeket, mint lakása ingóságai. A vagyonkimutatáshoz fűzött megjegyzése igaznak bizonyult. Zweybrück Fülöp még ebben is tévedett. A nagy számok esetében teljesen elvesztették a valóságérzéküket. Üzleti adósságukat csak harmadannyira tartották, mint amekkora a valóságban volt. A mellbevágó azonban a szakmájukbeli tévedés: könyvkészletük értékét a felmért érték négyszeresére taksálták, a realizálthoz képest pedig huszonötszörös a tévedés. Ez több a soknál. A perügylő nem is hitt nekik. Közel két évvel a bukás után tanúvallomásra szólította az egyik törvényszéki jegyzőt, aki elmondta, hogy a csőd bejelentése (1869. március 5., kedd) előtt tíz nappal–két héttel (tehát 1869. 02. 20. [szombat] – 24. [szerda] között) látta, amint Z&P a Wurm-házbeli boltból könyveket rakattak taligákra és elszállították azokat. A szombati szállítás kevésbé valószínűsíthető, mert Z&P a vagyonkimutatásukat megerősítendő Izrael Istenére esküdtek, a vasárnapi a református törvényszéki tollnoknak tűnt volna föl annyira, hogy nem kellett volna tág időszávet megadnia. Van gond a válaszokkal is. Az ismerősség kérdésére a tanú úgy felelt, hogy a leltározáskor ismerte meg őket, ezek alapján csak utólag tudatosította, hogy azok, akiket látott, azonosak azokkal, akiknél leltározott. Evvel együtt is a hiány mértékét látva, kénytelenek vagyunk elfogadni a gyanút, miszerint a bukást előre látván az értékes könyveket kilopták a boltból. Ez törvényellenes volt, és nem csodálható a polgárjogi ítélet:

„Vagyonbukott Zweybrück Fülöp és Plán Mór mint Zweybrück és Plán pesti be nem jegyzett antiquar könyvkereskedő cég tagjainak bukása vétkes gondatlanságból eredettnek kimondatik, minél fogva bukottak jövődjöre váltókat ki nem adhatnak, bejegyzett kereskedők nem lehetnek, és törvény előtt hitelességgel bíró kereskedési könyveket nem vezethetnek.

⁹⁸ A lista Függelék 1. táblázataként mint érdekesség közölve.

⁹⁹ Plan Mór megjegyzése An den löbl. Gericht des königl. Freistadt Pest Philipp Zweybrück und Moritz Plan Antiquarbuchhändler in Pest Wurmhof legen ad Z. 16717 den Vermögensstatus & die Stände ihres Fallimentes <...> (19423, 1869. 03. 16.): In: Zweybrück és Plan (1869)-ban: „das im Aktivstand aufgenommene Mobilarvermögen ist nur im beiläufigen Werth von 200f aufgenommen und dürfte sich nach vorgenommener Concurs Inventur und Schätzung der wahre Werth als bei weitem höher darstellen.”

Ezen ítélet indokaival együtt másolatban a bukásokokra vonatkozó iratok kíséretében a bűnper megindítása végett a tszék fenyítő osztályához áttétetni rendeltetik.”¹⁰⁰

Bár többször is kénytelenek voltunk föltevésekre hagyatkozni, talán sikerült hihetővé tenni, hogy a számok által kifejezett értéktelenség az antikváriusok által is tudott inkurrencia jele.

Ha Horovitz Fülöpről szólván láttuk, milyen lehetett az ő megcélzott vásárlója, akkor érdemes azt is megnézni, mire engednek következtetni a források vagyombukottjaink vevőiről. Érdemes ezért kis figyelmet szentelni a csődleltár ötödik, a bukottak követeléseit soroló fejezetének. Ha föl tesszük, s miért ne tennők, hogy a felsorolt adósok üzletfeleik voltak, akkor legalább résnyi betekintést kaphatunk a bukottak vásárlóközönségéről.¹⁰¹

¹⁰⁰ valódisági ítélethirdetés II. Ítélet a bukás minősége tárgyában. Kelt Pesten 1871. 02. 21. (4130, 1871. 02. 24.). In: Zweybrück és Plan 1869.

¹⁰¹ Statisztikai értelemben vett reprezentativitásról szó sem lehet, miként a történészek forrásaiban fölbukkanó hasonló esetekben általában.

3. táblázat. Az aktív követelések tételes kimutatása

tétel sor-száma	Adós vezetékneve	Adós utóneve	Adós foglalkozása 1	Adós foglalkozása 2	családi állapot	Település	Tartozás értéke
1765	Keczy ¹⁰²	Emil	tanár		özvegye	Kolozsvár	32
1766	Scheuermann ¹⁰³		<?> tart<?>	zongoramester ¹⁰⁴		<Buda>	5
1767	Zary ¹⁰⁵	sz<?> ¹⁰⁶	takarék-pénztári tisztviselő			Pesten	12
1768	Wein		volt ¹⁰⁷ honvéd	jel. szekbérő		a város erdőben ¹⁰⁸	8

Forrás: Csődeltár (27836, 1869. 03. 05.–1869. 03. 21.). In: Zweybrück és Plan 1869.

Megjegyzés: Az aktív követelések forrásképe: 1. ábra

¹⁰² An den löbl. Gericht des königl. Freistadt Pest Philipp Zweybrück und Moritz Plan Antiquarbuchhändler in Pest Wurmhof legen ad Z. 16717 den Vermögensstatus & die Stände ihres Fallimentes <...> (19423, 1869. 03. 16.): In: Zweybrück és Plan (1869)-ban: Raczy. Megjegyzendő, a forrásban erősen keveredik a fraktúr a latin betűs írással, emiatt adódnak kétes olvasatok. Mivel úgy a vagyonbevallási dokumentumok, mint a leltárak tisztázatok, nehéz megállapítani, mi lehetett az eredeti alak.

¹⁰³ An den löbl. Gericht des königl. Freistadt Pest Philipp Zweybrück und Moritz Plan Antiquarbuchhändler in Pest Wurmhof legen ad Z. 16717 den Vermögensstatus & die Stände ihres Fallimentes <...> (19423, 1869. 03. 16.): In: Zweybrück és Plan (1869): Scheuermann.

¹⁰⁴ An den löbl. Gericht des königl. Freistadt Pest Philipp Zweybrück und Moritz Plan Antiquarbuchhändler in Pest Wurmhof legen ad Z. 16717 den Vermögensstatus & die Stände ihres Fallimentes <...> (19423, 1869. 03. 16.): In: Zweybrück és Plan (1869)-ban: Klavierlehrer in Ofen, azaz zongoratanár Budán.

¹⁰⁵ An den löbl. Gericht des königl. Freistadt Pest Philipp Zweybrück und Moritz Plan Antiquarbuchhändler in Pest Wurmhof legen ad Z. 16717 den Vermögensstatus & die Stände ihres Fallimentes <...> (19423, 1869. 03. 16.): In: Zweybrück és Plan (1869)-ban: v<on> Zary, illetve kiderül az is, hogy a 12 forint Bücherrest, azaz könyvhátrálék.

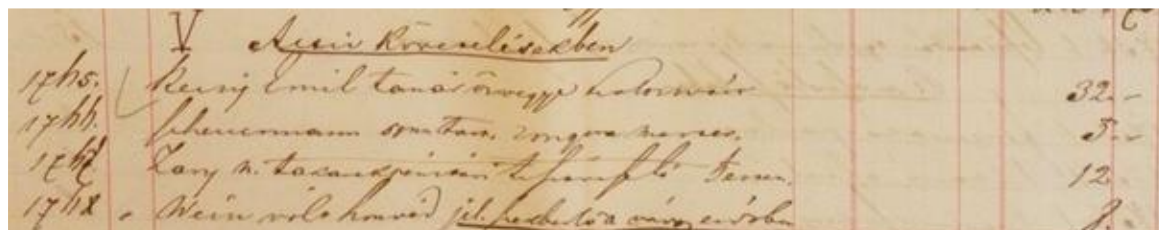
¹⁰⁶ Talán a Siegmund vagy a Zsigmond rövidítése lehet.

¹⁰⁷ An den löbl. Gericht des königl. Freistadt Pest Philipp Zweybrück und Moritz Plan Antiquarbuchhändler in Pest Wurmhof legen ad Z. 16717 den Vermögensstatus & die Stände ihres Fallimentes <...> (19423, 1869. 03. 16.): In: Zweybrück és Plan (1869)-ban: „einarmiger Honvéd”

¹⁰⁸ Valószínűleg: jelenleg székbérő. An den löbl. Gericht des königl. Freistadt Pest Philipp Zweybrück und Moritz Plan Antiquarbuchhändler in Pest Wurmhof legen ad Z. 16717 den Vermögensstatus & die Stände ihres Fallimentes <...> (19423, 1869. 03. 16.): In: Zweybrück és Plan (1869)-ból kiderül, hogy Sesselvermieter, azaz ülőalkalmatosság- (karosszék vagy nyugágy) bérbeadó. A Városerdő a német Stadtwäldchen fordítása, s ekként a Városligetre vonatkozik. Kézenfekvő elképzelni, hogy Wein az ülőalkalmatosság mellett olvasnivalót is kínált a közönségnek.

Zary jó eséllyel az 1867-ben a terézvárosi Blaue Hahngasse¹⁰⁹ 11. sz. alatti beamterként, 1873-ban a józsefvárosi Steinmetzgasse 12-ben¹¹⁰ lakó takarékpénztári tisztviselőként,¹¹¹ de 1875-ben már a VIII., Hollundergasse¹¹² 20. sz. alatt nyilvántartott Zary Zsigmond, aki ugyan Adressen-Kalender (1871)-ből lakóként hiányzik, de megjelenik mint az Erkel Ferenc elnökölte nádor utcai sakk-klub választmányi tagja.¹¹³ (A neves történész, Márki Sándor

1. ábra. A levéltárban őrzött leltár egy részlete



Forrás: leltár azonosítója. In: Zweybrück és Plan (1869)

fivérének, Márki Istvánnak sakktankönyvében a legkorábbi, ill. legkésőbbi ismertetett játszmája 1859-ből, ill. 1866-ból való.)¹¹⁴ A vagyonkimutatás¹¹⁵ nemesi rangra utal, és valóban: Nagy Iván kézikönyve tud a családról, de családfát csak a család közlése alapján publikál. Nagy Iván adatai alapján Zsigmond 1831-ben született, tehát 1869-ben még negyven éves sem volt. Sokat mondó tény, hogy neje Kassalik Etelkaként van megadva. Ez megengedi a föltételezést, miszerint Zary Zsigmond Pest egyik patrícius családjába házasodott be és a frigyből három gyermeke született.¹¹⁶

Scheuermann név ugyan felbukkan levéltári iratokban, de bő tizenöt évvel később, és zongoramesterségéről sem esik említés, tehát a két név egy személykénti azonosítása egyelőre nem megalapozott. A többi felsoroltról végképp nincsen információnk. Egy pesti firma szempontjából mind a tanár özvegye, mind a lakcímjegyzékekben fel nem bukkanó zongoramester, valamiként a hajléktalan volt honvéd hitelképtelennek kellene minősülnön, de még Zary Zsigmond is, hiába volt megörökített nevű sakkmester és esetleg egy patríciuslány férje, túlságosan sokat költözött ahhoz, hogy komolyabb hitele lehessen.

Ez az apró áttekintés akkor nyer értelmet, ha visszatérünk Stemmer Ödönnek arra a megjegyzésére, miszerint a régi antikváriusok nem éltek a leértékelés eszközével.¹¹⁷ Ebben az esetben a két antikvár üzlet (Horovitz, illetve Z&P) közönsége két különböző, de

¹⁰⁹ Ma: Székely Mihály utca (Hidvégi 1993; Adress-Kalender 1866, 294)

¹¹⁰ „K, Steinmetzg. 12.” (Adressen-Kalender 1873, 382; A „K.” sajtóhiba, helyesen „J.”. A térképek egymásra vetítéséből adódik, hogy a Steinmetz (más térképeken Baumeistergasse) a mai Röck Szilárd utca.

¹¹¹ „Sparcassa-Bmt.”

¹¹² Adressenbuch é.n. <1875>, 373. Ma: Somogyi Béla utca.

¹¹³ Adressen-Kalender 1871, 288.

¹¹⁴ Márki 1897, 60; 219.

¹¹⁵ An den löbl. Gericht des königl. Freistadt Pest Philipp Zweybrück und Moritz Plan Antiquarbuchhändler in Pest Wurmhof legen ad Z. 16717 den Vermögensstatus & die Stände ihres Fallimentes <...> (19423, 1869. 03. 16.): In: Zweybrück és Plan (1869)

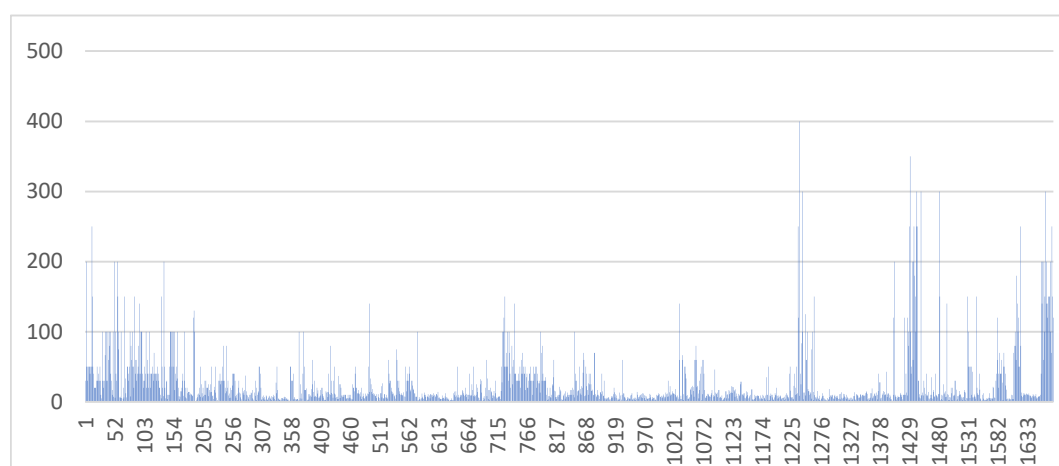
¹¹⁶ Vö. Nagy (1865), 12:316–318.

¹¹⁷ A szabott árakat és a közönség azokhoz való ragaszkodását részint rosszállólag említi az 1848 előtti időket illetően: Gárdonyi 1930, 5.

összekapcsolódó üzleti stratégiát jelent. Horovitzé volt a – hogy úgy mondjuk – vékony, de vastag közönség, Z&P-é a széles, de vékonypénzű, illetve kevésbé informált – azok tehát, akik semmi esetre sem kincsképzési céllal vettek könyveket. Föltételezésünk az, hogy Horovitz készleteinek az a része vándorolhatott Z&P-hoz, amelyik a gyűjtőknek már nem volt érdekes, viszont a pesti vásárokon ponyváról még eladható lehetett. Z&P ezt fölözhatték le bukásuk előtt, s ami maradt, az a biztosan eladhatatlan készlet volt.

Így jutunk el oda, hogy egy pillantást vessünk erre az „üledékre”, melynek a csődleltár a lenyomata. Nagy részben nem is darabonként írták össze a több mint ezerhatszáz tételben rögzített készletet. Fontos megemlíteni, hogy ebben a leltárban a tételek nem könyvek, kötetek, sorozatok, hanem jelentős részben csomók, azaz valamiként, de nem könyvtári szempontok alapján összefogott könyvhalmazok.

2. ábra. A Zweybrück és Plan csődleltárabeli könyvleltár tételeinek becsült értéke (xr)



Forrás: Csődleltár (27836, 1869. 03. 05.–1869. 03. 21.). 46–47. In: Zweybrück és Plan 1869.

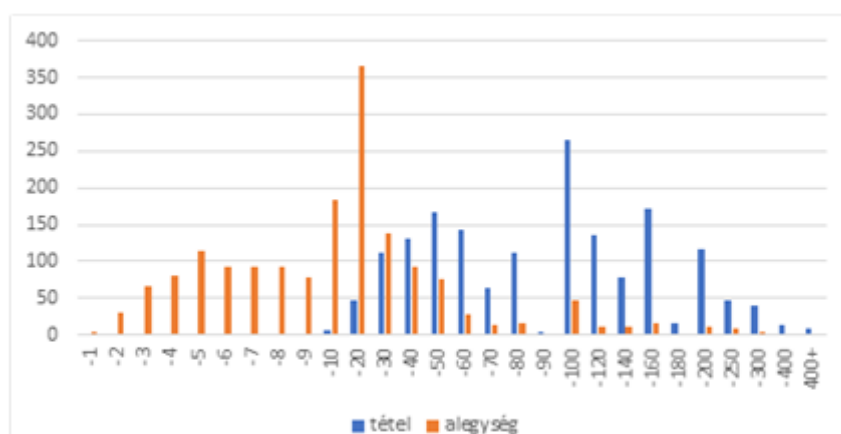
A második ábra azt mutatja, milyen értéket tulajdonítottak a becsüsök az egyes tételeknek. A legértékesebbnek minősített tétel sem taksáltatott többre négy korabeli (tehát hozzávetőlegesen tizenötezer mai) forintnál. A tételek szerinti átlagár alig több mint egy forint. A módusz¹¹⁸ (azaz a leggyakoribb érték) pontosan egy forint (100 xr), tehát valamivel az átlag alatt van. A medián¹¹⁹ (50 xr) csak fele a módusznak, ami lényegében azt jelenti, hogy a tételek jelentős része a mai százforintos könyvkategóriának felelt meg.

Ha nem tételek szerint mutatjuk ki a könyvek értékét, hanem fajlagosan (a tétel értékét osztjuk a tételbeli darab-, illetve kötet- vagy csomószámmal), akkor jól látszik, hogy a statisztikai mérőszámok jelentősen csökkennek. Az átlag már csak negyed forint, a módusz és a medián is tíz krajcár. Ezt mutatja a 3. ábra:

¹¹⁸ Az adott ismértéknek a sokaságban leggyakrabban előforduló értéke.

¹¹⁹ Az az ismérték, amelyikhez képest a sokaságban ugyanannyi elem mutat kisebb értéket, mint amennyi nagyobbát mutat.

3. ábra. A tételek, illetve alegységek (kötetek, csomók stb.) eloszlása krajcárban mért érték szerint



szállítási költségek csökkenésének, magyarán a gőzvontatás terjedésének. Az a tényező, amelyik életre hívta a világ egyik legnagyobb kereskedelmi malomipari központját, nem csak az üzlet terén hatott. Az iparági központ létrejöttének alapja az Alföld mint kereskedelmi gabonaforrás föltárása volt. Ezzel párhuzamosan azonban a személyi szolgáltatások „akcióradiusza” is kiterjedt. A kínálati oldal nyelvi magyarosodását a beköltöző népesség nyelvi összetételének elmozdulásán túl a föltároló magyarajkú vidék kiszolgálása is kiválthatta. Nyilván gondolhatunk például – egy emelkedettebb szinten – a magyar nyelvű jogi szolgáltatások iránti kereslet növekedésére is,¹²³ de a legtömegesebb példa mégiscsak a vásárok világa lehet, ahol a kereslet távoli, magyarajkú vidéket jelenít meg. A könyvlista azt fejezi ki, mi az, amit a vásárlók még vagy már nem vettek meg.

S amit a könyvlistán látunk, az a görög, latin, német, francia nyelvű könyvek sora. A nyelv a tematikával is összefügg: számos latin nyelvű egyházi témájú tétellel találkozunk a listán. Jóllehet, a latint akkor még nem fenyegette oktatásának megszüntetése, mint az ó-görögöt, de a felhalmozódó készlet visszahúzódó keresletet jelent. Mely nyelvek hiányoznak a

4. ábra. Az egy forintnál többre taksált tételek nyelvek és műfajok szerinti megoszlása

	..	atl	plt	arch	oec	lex	nat	mix	kult	ing	össz	%
..	0	1	5	2	2	1	4	3	4	0	22	21
német	0	0	6	0	0	8	5	2	4	1	26	25
magyar	0	0	2	0	0	1	1	3	3	0	10	9
francia	6	0	1	0	0	1	1	0	1	0	10	9
görög	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	2	2
latin	0	1	8	0	0	6	3	0	6	0	24	23
cseh	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	1
zene	0	0	0	0	0	0	0	0	11	0	11	10
össz	6	2	22	2	2	20	14	8	29	1	106	100
%	6	2	21	2	2	19	13	8	27	1	100	

Forrás: Forrás: Csődeltár (27836, 1869. 03. 05.–1869. 03. 21.). 46–47. In: Zweybrück és Plan 1869.

Megjegyzés:

1. „:” az értelmezhetetlen vagy azonosíthatatlan adatokat jelöli.
2. Rövidítések:
 - atl: térképek;
 - plt: politika, közélet, katonai, jog, sajtó
 - arch: építészet
 - oec: gazdálkodás
 - lex: lexikonok, enciklopédiák, szótárak, kézikönyvek
 - nat: természettudomány, orvoslás
 - mix: vegyes, különféle
 - kult: szépirodalom, klasszika, kották
 - ing: mérnöki, matematika
3. A műfaji beosztás igyekezett megtartani a Hild-féle leltár nómenklatúráját, legfőljebb bővítette azt.

¹²³ „Pesten [...] állandóan nagy a vásárlóközönség, különösen a főtörvényszéki ülések tartama alatt [...]” Gárdonyi 1930, 44.

listáról? A 20. század lingua francái (az angol és a spanyol), a honi nemzetiségek nyelvei (végső soron ide számíthatjuk a magyart is).

A táblázatból jól látszik, hogy – a tömör megfogalmazás kedvéért – nem papíráron értékelt tételek közel három ötöde a 19. század két kontinentális közvetítő nyelvéhez (német és francia) és a két klasszikus holt nyelvhez (latin és görög) van társítva. Érdekes megfigyelni, hogy az azonosítatlan nyelvű művek műfajilag elég egyenletesen oszlanak meg. Ez elmondható a magyar nyelvűekről is. „Műfaji” bontásban a „politikához”, a „lexikonokhoz”, a „kultúrához”, és a „természettudományokhoz” besorolt egységek teszik ki az „értékes” tételek négy ötödét. Ha a kottákat kivesszük is az összegzésből, még akkor is több mint kétharmados marad az arány. Érdekes észrevenni, hogy a német és a latin tételek műfajok közötti megoszlása hasonló. Mindkét nyelven a politikai, a lexikonszerű, a természettudományi és a kulturálisként besorolt tételek száma a legnagyobb.

A német nyelvűnek minősített tételek között a természettudomány, politika és lexikon műfajúak voltak a leggyakoribb nem kelendő tételek (rendre: 5, 6, 8 tétel). Ehhez hasonló koncentrálódás a latin nyelvű tételekben tapasztalható még, csak ezekben a természettudományok műfaj helyébe a kultúra lép (rendre: 6 [kultúra], 8, 6 tétel). A német vagy latin nyelvű politikai vagy lexikon műfajtípusba sorolt 28 tétel magában is az összesnek több mint harmada.

A tételek tartalmaznak ugyan utalásokat konkrét címekre is, de olyan beazonosítást, amelyet Hild József könyvtára kapcsán meg tudunk tenni, itt nem voltunk képesek végrehajtani. Az azért sejthető, hogy a kínálat az egyetemi polgárok alkotta fogyasztói közegből kicsapódott könyvekből keletkezhetett, és azoknak a tételeknek a lajstroma maradt ránk, amelyeket a Pestre bejáró országos vásárok közönsége nem szívott fel.

Fölvetődhetik, hogy a vonatkozó könyvek még krúdában, tehát kötetlen állapotban leledzettek, s ezért voltak inkurrensek. Ennek az ellenvetésnek leginkább a könyvkereskedelem kapcsán elmondottak mondanak ellent, ti. hogy a könyvkötők a kereskedelem kulcsfigurái voltak.

Összefoglalás

Ez az írás egy sokak számára valószínűleg használhatatlannak tartott forrás szóra bírását célozta. A közvetlen elemzés önmagában soványka eredményt hozott volna. A tanulmány nagyobbik része a forrás környezetének feltárására ment el. E tekintetben viszont hosszú utat kellett bejárni. Globális kérdésektől indultunk. Számot vetettünk a szállítás globalizálódásával, az ehhez szükséges beruházások forráselszívó hatásával. Kiemeltük, hogy a magyarországi hitelélet azzal egy időben még inkább kereslet-, mint kínálatiányosnak számított. A kölcsönpénzre épített vállalkozások kényes helyzetbe kerültek. Az ő szempontjukból a piacok hatókörzetének említett kiterjeszkedése az igazság pillanata volt. A

forráselszívás a marginális vállalkozások bukásához vezetett, aminek egyik következménye a vizsgált könyvleltár lejegyzése lett.

Az azonban, miként állt össze az akkor inkurrens könyvek lejegyzett készlete, további vizsgálódást igényelt. A csődiratokból kiindulva a korabeli könyvpiac képének legalább kis töredékeire sikerült valamelyest fényt vetni. Értelmeztük egy kevésbé ismert piac működését és azt, miként hathatott ez a piac a készlet formálódására. A könyvkereskedelem nem csak abban a tekintetben alakult át, hogy a vásári kereskedelem jelentősége csökkent, de kiderült az is, hogy a modern világ küszöbén értéktelennek bizonyult könyvek a letűnő világ értékesnek tartott művei voltak. Talán nem eltúlzott gondolattársítás, ha fölvetjük, hogy a teológiai művek inkurrenssé válása jele lehet annak az általános társadalmi folyamatnak, amelyet Szeremlei Sámuel pár évvel később a valláserkölcsei élet hanyatlásaként írt meg.¹²⁴

A leltár ugyan pillanatnyi állapotot tükröz, de hosszabb folyamatokra is fényt vet. Jelzi, hogy magyar nyelv térhódítása nem csak mennyiségi folyamat volt, hanem szerkezeti átalakulásokkal is járt, ami a hazánkban forgó könyvállomány egy részének leértékelődését is jelentette. Ez nem is annyira önmagában érdekes, mint inkább összevetve a Hild József könyvtáráról elmondhatókkal. A Hild-féle leltár tizenhárom évvel korábban keletkezett és egy hungarus tudatú, Thomas Mann-i értelemben vett polgár örökségét és világát (összességében a 19. század első felének műveltségét) mutatta.

Hild József 1867-ben hunyt el, s még ha fölteszük is, hogy könyvtára egy részét akár el is adhatta, anyagi helyzete miatt az kevésbé valószínűsíthető, hogy új könyvárat épített volna. Ebben az állományban a magyar nyelvű könyvek nem nagy súllyal voltak jelen, viszont megvoltak az itt politikainak, kulturálisnak, természettudományosnak jelölt tételek képviselői, s ezen kívül az építészeti és mérnöki könyvek is. Ehhez képest ez a kereskedői könyvlista érzékelteti, hogy a terjeszkedő műveltség korában nem ez a Hild József nevével fémjelvezhető műveltség terjedt szét. Ennek megfelelően hordozói is leértékelődtek.

Miként Mester Béla egyszer egy, a hazai filozófia történetéről szóló előadásában megállapította, a latin-magyar nyelvi váltás tartalmi és színvonalbeli hanyatlás is. Mivel azt nem tudjuk, mi lépett az inkurrens (szak)irodalom helyébe, ilyen szigorú megállapítást nem tehetünk. A végső szó talán az lehet, hogy ha mást nem tettünk volna is, a történészek által sokat emlegetett léptékváltással összekapcsoltunk egy nagyléptékű gazdasági változást egy kisléptékű üzleti bukással s azt egy lokális tekintetben nagyobb léptékű kulturális változással.

Irodalom:

Adress-Kalender (1866) von Pest, Ofen und Alt-Ofen für das Jahr 1867. 1. Gebrüder Pollak, Pest 1866. URL: https://library.hungaricana.hu/hu/view/FszekCimNevTarak_11_009_01/

¹²⁴ Szeremlei 1874.

Adressen-Kalender (1871) von Pest, Ofen und Altofen für die Jahre 1871 und 1872. Mit einem vollständigen Handels- und Gewerbe-Adressenbuche, Häuserschema, und nach der jüngsten Volkszählung neu aufgenommenen Wohnungsanzeiger von Pest, Ofen und Altofen. Die protocollirten Firmen des Königreiches Ungarn sind ebenfalls neu aufgenommen und bildet daher dieser Kalender einen vollkommenen Schematismus aller protocollirten Kaufleute des Landes. [...] ein in Farbendruck sorgfältig litografirter Situationsplan der Städte Pest und Ofen sind dem Kalender beigegeben. Gebrüder Légrády, Pest 1871. URL:

https://library.hungaricana.hu/hu/view/FszekCimNevTarak_11_009_03/

Adressen-Kalender (1873) von Pest, Ofen und Altofen für das Jahr 1873. Mit einem vollständigen Handels- und Gewerbe-Adressenbuche, Häuserschema und neu aufgenommenem Wohnungs-Anzeiger von Pest, Ofen u. Altofen. Die protocollirten Firmen des Königreiches Ungarn sind ebenfalls neu aufgenommen und bildet daher dieser Kalender einen vollkommenen Schematismus aller protocollirten Kaufleute des Landes. [...] ein in Farbendruck sorgfältig lithografirter Situations-plan der Städte Pest und Ofen mit den projectirten Radialstrassen sind dem Kalender beigegeben. Gebrüder Légrády, Pest 1873.

https://library.hungaricana.hu/hu/view/FszekCimNevTarak_11_009_04/

Adressenbuch (é.n. <1875>) von Budapest. Mit einem vollständigen Handels- und Gewerbe-Adressenbuche, Häuserschema und neu aufgenommenem Wohnungs-Anzeiger von Budapest. Gebrüder Légrády, Pest é.n. URL:

https://library.hungaricana.hu/hu/view/FszekCimNevTarak_11_009_05/

Az 1840:XV. törvény-cikkely. A váltó-törvénykönyv behozatik. In: 1836–1868. évi törvénycikkek. Franklin Társulat, Budapest, 1896. 160-174. = Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár 1000–1895. Millenniumi emlékkiadás 8. Márkus Dezső (szerk). URL:

https://adt.arcanum.com/hu/view/Eltekonyvek_BE_4107_08/?pg=136

Az 1840:XXII. törvény-cikkely. A csődületeőről (Concurs). In: 1836–1868. évi törvénycikkek. Franklin Társulat, Budapest, 1896. 160–174. = Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár 1000–1895. Millenniumi emlékkiadás 8. Márkus Dezső (szerk). URL:

https://adt.arcanum.com/hu/view/Eltekonyvek_BE_4107_08/?pg=187

Babos Kálmán (1865): Közhasznú magyarázó szótár a magyar irodalmi művekben, magán és hivatalos iratokban gyakrabban előforduló idegen szavak megértésére és helyes kiejtésére Heckenast, Pest 1865. URL: <https://mek.oszk.hu/16400/16495/>

Benedek Marcell (1985): Bevezetés <1950>. In: Stemmer Ödön: Egy antikvárius visszaemlékezései. Szépirodalmi, Budapest 1985. 7–9.

Budapest időgép (é. n.). In: Hungaricana. Országgyűlés Hivatala, h. n. <Budapest> é.n. URL:

<https://hungaricana.hu/hu/budapest-idogep/>

Budapesti Czim- és Lakásjegyzék. 1–29. Franklin-Társulat, Budapest 1880–1928. URL:

https://library.hungaricana.hu/hu/collection/fszek_budapesti_czim_es_lakasjegyzek/ <!

Változó alcímekkel és szerkesztőkkel >

Budapesti Hírlap. URL: <https://adt.arcanum.com/hu/collection/BudapestiKozlony/>

Csörsz Rumen István (2019): Jankovich Miklós és a Nemzeti Dalok Gyűjteménye. Irodalomismeret 30:4, 2019. 63–78. URL: <http://real.mtak.hu/104645/>

Dalmady Ödön (1900): A dömsödi Hajós-család. Feldmann Mór, Budapest 1900. URL: <http://real-eod.mtak.hu/5540/1/000909541.pdf>

<Danckelmann v.> Der Herausgeber (1870): Eine Rundschau auf das Jahr 1869. Zeitschrift für Kapital und Rente. Systematische Mittheilungen aus den Gebieten der Statistik, Nationalökonomie, Börse, Finanz-und Kreditgesetzgebung. Zum Handgebrauche für Kapitalisten, Bankiers, Kreditinstitute, Vermögensverwalter etc. 6, 1870. 251–262. URL: https://ia800508.us.archive.org/0/items/bub_gb_pCZCAAAAcAAJ/bub_gb_pCZCAAAAcAAJ.pdf

Danyi Pál (2011–2021): Magyar pénzürtékindeks – árak és devizák alapján 1754-től. In: Ártörténet.hu. Pénz- és ártörténeti szakportál. Dapner megoldások 2011–2021. URL: <https://artortenet.hu/magyar-penzertekindex-arak-es-devizak-alapjan-1754-tol/>

Első Magyar (1908) Általános Biztosító Társaság 1857–1907. Pallas, Budapest 1908.

Építő Bizottmány iratai (1861–1873) = HU BFL XV.17.b.312. URL: <https://www.eleveltar.hu/hu/kereses?selectedTab=structure>

Farkas Beáta (2016): A várakozások szerepe a közgazdasági gondolkodásban. Közgazdasági Szemle 63:11. 1177–1191. 1178. URL: <http://dx.doi.org/10.18414/KSZ.2016.11.1177>

Fekete Gézáne (2000): A Magyar Tudományos Akadémia jutalomdíjai. 2. 1859–1900. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest 2000. = A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei. Fekete Gézáne – Vekerci László (szerk). 111 (ú. s. 36). URL: http://real-eod.mtak.hu/335/1/KOZLEM_036.pdf

Fenyvessy Adolf (<1939>): A Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület ötven éves története. 1839–1889 <1890>. In: A Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület százéves története. Első kötet. 1839–1889. k. n. <Körmendi Péter>, h. n. <Budapest>, é. n. <1939>. XI–XVI., 1–253.

Fülöp Géza (1984): A könyv- és könyvtári kultúra a kapitalizmus időszakában. (1789–1917). Tankönyvkiadó, Budapest 1984.

Gárdonyi Albert (1930): Régi pesti könyvkereskedők. Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtára, Budapest 1930. = Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai. Jakubovich Emil – Rédey Tivadar (szerk). 2. URL: <https://mek.oszk.hu/10700/10742/>

Gazda István (2001): Néhány 19. századi antikváriumunkról. Sennowitz Adolf 1888-as gyűjtéséből. Antikvárium 2:1, 2001. 7–8. URL: <http://real.mtak.hu/19176/>

Gucker Károly (1869) csődpere = BFL IV., 1343. j. 292. (III/12)

Halmos Károly – Klement Judit (2013): Értékek a romok között: A csődperekben ránk maradt iratfajtákról és forrásértékükről. Korall 54 (14:4), 2013. 141–152. URL: http://epa.oszk.hu/00400/00414/00045/pdf/EPA0414_korall_54_141-152.pdf

Halmos Károly – Sebők Richárd (2013): Hild József könyvtára. Rövid ismertetés és konkordancia. Tanulmányok Budapest múltjából 38, 2013. 57–114. URL: http://epa.oszk.hu/02100/02120/00038/pdf/EPA02120_tbm_2013_38_057-114.pdf

Havi Közlemények. Révai testvérek ódon munkák tárából. Szerk. Révai Leo. [...] évfolyam. (IV. Egyetem-u. 9.) Megjelen havonként.

Hidvégi Violetta (1993): Kezdetben Radiálstrassénak hívták. Budapesti Negyed 1:1, 1993. URL: <https://epa.oszk.hu/00000/00003/00001/fej14.htm>

Horovitz Fülöp (1869) csődpere = BFL IV., 1343. j. 291., ill. 292. (III/10) <töredékek>

<Horovitz Fülöp gyászjelentése> 1886. URL: <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/283586>

Iványi-Grünwald Béla (1930): Gróf Széchenyi István Hitel című munkája. Történeti bevezetés. In: Széchenyi István: Hitel. A Taglatat és a Hitellel foglalkozó kisebb iratok. Iványi-Grünwald B. (szerk). Magyar Történelmi Társulat, Budapest 1930. 3–264, 700–730.

Iványi-Grünwald Béla (1927): Széchenyi magánhitelügyi koncepciójának szellemi és gazdasági előzményei és következményei a rendi Magyarországon, 1790–1848. Dunántúl Egyetemi Nyomdája, Pécs 1927. = Történeti értekezések 14. URL: http://books.google.hu/books/about/Sz%C3%A9chenyi_mag%C3%A1nhitel%C3%BCgyi_koncepci%C3%B3j.html?id=4cudOQAACAAJ&redir_esc=y

Juhász Lajos (1939): Az 1869-i „pénzválság” és a bankkérdés. Századok 73:1-3. 33–75. URL: https://adt.arcanum.com/hu/view/Szazadok_1939/?pg=46

Kner Izidor (1906): A könyvkötő-mesterségről. In: Kner Izidor: Eszmék és viaskodások. Szerző <Kner Izidor>, Gyoma 1906. URL: <https://mek.oszk.hu/11600/11636/html/#38>

Magyar vásárok néprajza (2001), [A]. In: Kézművesség. Domokos Ottó (szerk). Akadémiai, Budapest. 637–702. 678–680. = Magyar Néprajz 3. Paládi-Kovács Attila (szerk). URL: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/MagyarNeprajz-magyar-neprajz-2/iii-kezmuvesseg-25ED/a-magyar-vasarok-neprajza-312D/vasarismertetesek-31A0/buda-pest-31A1/>

Márki István (1897): A sakkjáték tankönyve, kezdők és haladottabbak számára, mintajátszmákkal, számos feladvánnyal és 129 ábrával <1872>. 2. kiadás. <Márki Sándor (szerk).> Athenaeum, Budapest 1897. URL: <https://mek.oszk.hu/08800/08840/08840.pdf>

Mészáros Ildikó (1997): Antikváriusok, ódondászok, használtkönyv-kereskedők Pesten és Budán. Budapesti Negyed 16–17 [Tömegkultúra a századfordulós Budapesten Szerkesztette: Gyáni Gábor], 1997. 145–162. URL: <https://epa.oszk.hu/00000/00003/00014/meszaros.htm>

Mutatókönyv (1866) = (HU BFL IV.1343.j., 326. kötet)

Nagy Iván (1857–1868): Magyarország családai. Címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. 1-2. Friebeisz István; 3. k.n.; 4–13. Ráth Mór, Pest 1857-1868.URL:
<https://mek.oszk.hu/09300/09379>

Orosz László (2003): Egy monográfia előmunkálatai. Kerényi Ferenc: Pest vármegye irodalmi élete (1790 – 1867). Forrás 35:4, 2003. 124-125. URL:
https://library.hungaricana.hu/hu/view/Forras_2003/?pg=382

Pest (1975) város topográfiai mutatója. 1. Belváros, Lipótváros. Bácskai Vera (összeáll). Budapest Főváros Levéltára, Budapest 1975. = Topográfiai mutatók 1. = Budapest Főváros Levéltára kiadványai. Levéltári dokumentáció 2. Ságvári Á. (főszerk).

Pest (1982) város topográfiai mutatója. 2. Terézváros 1–2. Bácskai Vera (összeáll). Budapest Főváros Levéltára, Budapest 1982. = Topográfiai mutatók 3. = Budapest Főváros Levéltára kiadványai. Levéltári dokumentáció 7. Ságvári Á. (főszerk).

Pester Lloyd-Kalender (1860) für das Schalt-Jahr 1860 in Verbindung mit einem Adressenbuche für Handel und Gewerbe von Pest, Ofen und Alt-Ofen. Pester Lloyd-Gesellschaft, Pest 1860. URL:
https://library.hungaricana.hu/hu/view/FszekCimNevTarak_08_008_02/?pg=1

Pester Lloyd-Kalender (1865) für das Jahr 1866. Mit einem vollständigen Handels- und Gewerbe-Adressenbuche, einem nach den neuesten Aufnahmen verfassten Häuser-Schematismus von Pest , Ofen, Altöfen, und sämtlichen, in die neuen Handelsregister übertragenen Firmen von Ungarn. Pester Lloyd-Gesellschaft, Pest, 1865.
URL: https://library.hungaricana.hu/hu/view/FszekCimNevTarak_08_008_08/?pg=6

Pester und Ofner (1845) Wegweiser. Gemeinnütziger Kalender für alle Stände Ungarns, zugleich Adressenbuch für die k. Freistädte Ofen und Pest auf das Gemein-Jahr 1847. Zehnter Jahrgang. Enthaltend den Kirchen-Kalender für Katholiken, Protestanten, Griechen und Juden, für alle zwölf Monate, ferner die hohen Würden und Aemter, Behörden und Gerichtsbarkeiten, Gespanschaften, Distrikte und Städte, verschiedene wohlthätige und gemeinnützige, öffentliche und Privat-Anstalten, Stiftungen, insbesondere Handel und Gewerbe, nützliche Tabellen, Märkte, Postordnung und andere Gegenstände in Ofen und Pest. Gyurián und Bagó, Ofen.
URL: https://library.hungaricana.hu/hu/view/FszekCimNevTarak_04_003_07/

Pester und Ofner (1847) Wegweiser. Gemeinnütziger Kalender für alle Stände Ungarns, zugleich Adressenbuch für die k. Freistädte Ofen und Pest auf das Gemein-Jahr 1847. Enthaltend den Kirchen-Kalender für Katholiken, Protestanten, Griechen und Juden, für alle zwölf Monate, ferner die hohen Würden und Aemter, Behörden und Gerichtsbarkeiten, Gespanschaften, Distrikte und Städte, verschiedene wohlthätige und gemeinnützige, öffentliche und Privat-Anstalten, Stiftungen, insbesondere Handel und Gewerbe, nützliche Tabellen, Märkte, Postordnung und andere Gegenstände in Ofen und Pest. Zwölfter Jahrgang. Gyurián und Bagó, Ofen.
URL: https://library.hungaricana.hu/hu/view/FszekCimNevTarak_04_003_09/

Pogány György (2004): A magyar könyvkereskedelem rövid története. A XV. század végétől 1990-ig. Hatágú Síp Alapítvány, Budapest 2004.

Sennovitz Adolf (1898): A "Csak szorosán" Budapesti Könyvkereskedő-segédék Egyesületének története. Az Egyesület huszonötéves fennállásának jubiláris ünnepélye alkalmából. k. n., Budapest 1898. Javított változat. URL: <http://mek.oszk.hu/09900/09978/pdf/09978.pdf>

Stemmer Ödön (1985): Emlékeim <1950–1958>. In: Stemmer Ödön: Egy antikvárius visszaemlékezései. Takács Márta (szerk). Szépirodalmi, Budapest 1985. 1–313.

Szeremlei Sámuel (1874): Vallás-erkölcsi és társadalmi élet 1848 óta Magyarországon. Magyarországi Protestánssegylet, Budapest 1874. = A Magyar Protestánssegylet Kiadványai 3. = Protestáns Theológiai Könyvtár. Kovács Albert (szerk.) 1. URL: <https://archive.org/details/vallserklcsistr00szergoog/page/n6/mode/2up>

Szili Kálmán (1902/1999): A magyar nyelvújítás szótára. A kedveltebb képzők és képzésmódok jegyzékével <1902-1908>. Nap, <Budapest> 1999. Reprint. URL: <https://mek.oszk.hu/13200/13278>

Ungár László (1942): Szempontok a magyar polgári osztály kialakulásának vizsgálatához. Századok 76:7–8, 1942. 306–328. URL: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Szazadok_1942/?pg=323

Varga-Neubauer Sándor (1999): Pest-budai könyvárusok. Horovitz Fülöp (1813–1886), az első tudományos antikvárius. Népszabadság 57:121, 1999(.05. 27). 38. URL: [https://adt.arcanum.com/hu/view/NepszabadsagBP_1999_05/?query=ESZO%3D\(horovitz%20f%C3%BCI%C3%B6p\)&pg=147](https://adt.arcanum.com/hu/view/NepszabadsagBP_1999_05/?query=ESZO%3D(horovitz%20f%C3%BCI%C3%B6p)&pg=147)

Vidényi <Vitkovics Mihály> (1821): A magyar könyvek terjesztéséről. Tudományos Gyűjtemény 5:9, 1821. 35-48. URL: https://adt.arcanum.com/hu/view/TudomanyosGyujtemeny_1821/?pg=1094 ; http://real-j.mtak.hu/1952/1/TudomanyosGyujtemeny_1821.pdf

Vörös Károly (1998): Egy pesti ház regénye. A Wurm család története. História 20:1, 1998, 16–19. URL: https://adt.arcanum.com/hu/view/Historia_1998/?pg=15

Weiser (1875-1895) Károly közjegyző iratai. 1875-1995. = HU BFL VII. 185.

Zweybrück és Plan (1869) csődpere = BFL IV. 1343j. 291 (III/9).

Függelék

Függelék, 1. táblázat. A bolt berendezése

Tétel-szám	<Al-szám>	Egység	Mennyiség	Megnevezés	Érték (ft)
1676		db	1	ócska láda	2
1677		-	1	könyvszekrény	0,50
1678				..	1,50
1678	1	db	1	létra	..
1678	2	-	1	hágó zsámoly	..
1679		osztály	4	bolti deszka állvány	15
1680		db	2	áruló asztal	2
1681		-	1	comptoir állvánnyal	5
1682		db	4	kirakatszekrény üveggel	2
1683				..	0,60
1683	1	3		pad	
1683	2		3	szalma	
1683	3		1	tábori szék	
1684					1
1684	1		1	mérséklámpa	..
1684	2		1	gyertatartó	..
1685					0,30
1685	1			téntatartó	
1685	2	fecsni<?>	1	Sepientintenöl	
1686				különféle deszkák	1
1687				lakat kulcsok és vasdarabok	0,30

Forrás: Csődleltár (27836, 1869. 03. 05.–1869. 03. 21.). 46–47. In: Zweybrück és Plan 1869.

Függelék, 2. táblázat. Horovitz Fülöp, Guido és Lajos a budapesti cím- és lakjegyzékekben

Évkör	Fejezet	Oldal-szám	Név:	Egyéb	mai cím
1880	II. Lakjegyzék	110	Fülöp, Philipp	ódonász, Antiquar, V, fő-út 1.	V., Arany János utca 1. <! akadémiai bérház >
1880	II. Lakjegyzék	110	Guido	Buchhändler; IV, reáltanoda-u. 14.	V., Reáltanoda utca 14.
1880	III. Ipar és kereskedelmi címjegyzék	393	Fülöp	ódonász – Antiquar-Buchhändler; IV, kishíd-u. 6.	V., Türr István utca 6.a, ill. 6.b.
1880	III. Ipar és kereskedelmi címjegyzék	393	Plan K.	ódonász - Antiquar-Buchhändler; IV., egyetem utca 11.	V., Károlyi utca 19.
1883–1884	III. Hatóságok, intézetek egyletek. Társas egyletek	125	Lajos	«Csak szorosán» budapesti könyvkeresk.-segédek egylete, alelnök; Ráth Mór-féle könyvkeresk.	
1883–1884	IV. Ipar- és kereskedelmi címjegyzék. Hírlapok, VIII. Egyéb folyóiratok	273	Révai testvérek	Havi Közlemények. Révai testvérek ódon munkák tárából	
1883–1884; 1885–1886	IV. Ipar- és kereskedelmi címjegyzék. Hírlapok, VIII. Egyéb folyóiratok	273	Fülöp	Antiquariusi Értesítő kiadója	
1883–1884	IV. Ipar- és kereskedelmi címjegyzék	279	Fülöp	ódonász, IV, Károly-u. 1.	
1883–1884; 1885–1886	IV. Ipar- és kereskedelmi címjegyzék	279	Plan K.	ódonász; IV., egyetem-u. 11.	
1883–1884; 1885–1886	V. Lakjegyzék	457	Fülöp, Philipp	ódonász, Antiquar; V, fő-út 1.	
1883–1884; 1885–1886	V. Lakjegyzék	457	Guido	könyvkeresk., Buchhändler; IV, reáltanoda-u. 14.	

Évkör	Fejezet	Oldal- szám	Név:	Egyéb	mai cím
1883–1884	<i>V. Lakjegyzék</i>	576	<i>Plan Kár., Carl</i>	<i>ódondász, Antiquar; V., nádor-u. 17.</i>	
1883–1884	<i>V. Lakjegyzék</i>	576	<i>Plan Mór, Moritz</i>	<i>ódondász, Antiquar-Buchhdl., V., nádor-u. 17.</i>	
1885–1886	<i>V. Lakjegyzék</i>	639	<i>Plan Kár., Carl</i>	<i>ódondász, Antiquar, VII., dob-u. 10.</i>	
1885–1886	<i>V. Lakjegyzék</i>	639	<i>Mór, Moritz</i>	<i>ódondász, Antiquar-Buchhdl., VII., dob-u. 10.</i>	
1888	<i>IV. Ipar- és kereskedelmi címjegyzék. Hírlapok, VIII. Egyéb folyóiratok</i>	133	<i>Révai testvérek</i>	<i>Havi Közlemények. Révai testvérek ódon munkák tárából</i>	
1888	<i>IV. Ipar- és kereskedelmi címjegyzék. Hírlapok, VIII. Egyéb folyóiratok</i>	133	<i>Fülöp</i>	<i>Antiquariusi Értesítő kiadója</i>	
1888	<i>III. Iparosok, gyárosok, kereskedők, mérnökök, ügyvédek, orvosok stb. címjegyzéke</i>	166	<i>Plan K.</i>	<i>ódondász; VI., váczi körút 15.</i>	
1888	<i>IV. Lakjegyzék</i>	403	<i>Plan Kár.</i>	<i>ódondász; bálvány-u. 2.</i>	
1890	<i>V. Gyárosok, iparosok, kereskedők, mérnökök, orvosok, ügyvédek stb. címjegyzéke, Hírlapok, VIII. Folyóiratok</i>	354	<i>Révai testvérek</i>	<i>Havi Közlemények. Révai testvérek ódon munkák tárából; IV, egyetem-u. 9.</i>	
1890	<i>V. Gyárosok, iparosok, kereskedők, mérnökök, orvosok, ügyvédek stb. címjegyzéke</i>	373	<i>Lajos</i>	<i>Könyvkereskedő és kiadó, V, fürdő-u. 1.</i>	

Évkör	Fejezet	Oldal- szám	Név:	Egyéb	mai cím
1890	<i>VI. Lakjegyzék</i>	707		<i>Plan Kár., ódondász, VII., akácza-u. 27. — Mór, ódondász, V., nádor-u. 17.</i>	
1891–1892	<i>II. Házjegyzék / B) Külterület / VI. Kerület</i>	128	<i>Plan Károly</i>	<i>Váci út 101, hrsz: 1526</i>	
1891–1892	V. Gyárosok, iparosok, kereskedők, mérnökök, orvosok, ügyvédek stb. címjegyzéke	376	Lajos	Könyvkereskedő és kiadó; V., fürdő-u. 1.	
1899	V. Nyilvános számadásra kötelezett vállalatok, V. Egyéb részvénytársaságok	374	Lajos	Révai Testvérek irodalmi intézet részvénytársaság, felügyelő-bizottság tagja; VIII, üllői út 18.	
1899	VI. Törvényszékileg bejegyzett közkereseti- s betéti társaságok és egyéni cégek	409	Lajos	Horovitz Lajos, Ludwig Horovitz, czégb<irtokos>., könyvkereskedő és antiquarius; V, fürdő-u. 2.	
1899	VIII. Gyárosok, iparosok és kereskedők címjegyzéke, foglalkozás szerint betűrendbe csoportosítva	489	Lajos	Antiquar könyvkereskedő; V., fürdő-u. 2.	
1899	VIII. Gyárosok, iparosok és kereskedők címjegyzéke, foglalkozás szerint betűrendbe csoportosítva	593	Lajos	Könyvkereskedő; V., fürdő-u. 2.	
1899	IX. Lakás-jegyzék	984	Lajos	ódonkönyvker., V., tükör-u. 3.	

Évkör	Fejezet	Oldal- szám	Név:	Egyéb	mai cím
1906–1907	V. Nyilvános számadásra kötelezett vállalatok, V. Egyéb részvénytársaságok	488	Lajos	Révai Testvérek irodalmi intézet részvénytársaság, felügyelő-bizottság tagja; VIII, üllői út 18.	
1906–1907	VI. Törvényszékieleg bejegyzett közkereseti- s betéti társaságok és egyéni cégek	545	Lajos	Horovitz Lajos, Ludwig Horovitz, céggb. Horovitz, könyvkereskedő és antiquarius, V, fürdő-u. 2.	
1906–1907	IX. Lakásjegyzék	1216	Lajos	ódonkönyvker.; V., tükör-u. 3.	
1908	VI. Törvényszékieleg bejegyzett közkereseti- s betéti társaságok és egyéni cégek	595	Lajos	*Horovitz Lajos, Ludwig Horovitz, céggb<irtokos>., könyvkereskedő és antiquarius; V., fürdő-u. 2.	(A *-al megjelöltek a törvényszék cégjegyzékében előfordulnak ugyan, de a lent felsorolt helyeken nem voltak megtalálhatók.)

Forrás: Budapesti 1880–1928

Megjegyzés: A máshonnan ismert tények alapján kiszűrtük a nem tárgyhoz tartozó Fülöpöket és Lajosokat. Ismétlődés esetén csak az első esetben van az oldalszám megadva.